

**L'ús temporal del territori:
l'exemple dels habitants de la
regió metropolitana de Barcelona**

Enric Mendizàbal i Riera

*Tesi de Doctorat
1996*

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Biblioteques

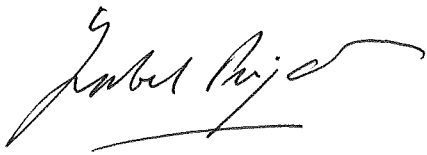
1500492204

Enric MENDIZÀBAL i RIERA

L'ÚS TEMPORAL DEL TERRITORI:
L'EXEMPLE DELS HABITANTS DE LA
REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA

Tesi doctoral dirigida per:

Isabel PUJADAS i RUBIES

Tutora:
Anna CABRÉ i PLA

Departament de Geografia
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
1996

A la memòria de Lluís Casassas i Simó (1922-1992)
i de Mònica Simó i Faneca (1975-1993)

"L'excepció fou Ali-hodza, desconfiat, tossut, notable i «independent del món» en tot i per a tot, com sempre. Responia malhumorat als qui felicitaven la velocitat amb la qual ara podien acabar els seus afers, comptant quant s'estalviaven en temps, esforços i diners, dient-los que no era important quant temps s'estalviava l'home sinó el que es feia amb el temps estalviat; si s'emprava per al mal, aleshores millor que no en disposés. Intentava provar que el tema principal no era anar a corre-cuita sinó saber on es va i per a què, i que, davant de tots aquests arguments, la velocitat no volia dir sempre un avantatge."

Ivo Andric (1945) *El pont sobre el Drina*, (traducció de Slavica Bursac i Sió Capdevila, 1994, Barcelona, Edicions 62)

"Et plus le temps nous fait cortège
Et plus le temps nous fait tourment
Mais n'est-ce pas le pire piège
Que vivre en paix pour des amants
.....
Mais c'est toujours la tendre guerre"

Jacques Brel (1967) *La chanson des vieux amants*

"The slow one now
Will later be fast
As the present now
Will later be past
The order is
Rapidly fadin'
And the first one now
Will later be last
For the times they are a-changin'"

Bob Dylan (1963) *The times they are a-changin'*

En este momento alguien pregunta a Galileo: «¿Es eterno el sol?»
Y él contesta: «¿Eterno? ¡De ninguna manera! ¡Pero sí muy antiguo!»

Vladimir Holan (1964) "Martes de carnaval"
(a *Avanzando*, Madrid, Editora Nacional, traducció de Clara Janés,
1982)

"... la smetta di frequentare il passato. Cherchi di frequentare
il futuro. Che bella espressione, disse Pereira, frequentare il
futuro, che bella espressione, non mi sarebe mai venuta in mente"

Antonio Tabucchi (1995) *Sostiene Pereira*, Milà, Feltrinelli,
24ena edició, p. 158.

I.	INTRODUCCIÓ.....	1
I.1.	De què tracta aquesta tesi.....	1
I.2.	Els orígens de la tesi: l'estudi sobre la població de les àrees de muntanya de Catalunya.....	5
I.3.	Les hipòtesis de la tesi.....	12
I.4.	Definicions i conceptes bàsics.....	14
I.4.1.	Població.....	14
I.4.2.	Poblament.....	17
I.4.3.	El paisatge, l'espai, el territori, el lloc.....	18
I.4.4.	L'espai de vida.....	23
I.4.5.	L'ús temporal del territori.....	25
I.4.6.	La mobilitat espacial dels individus.....	27
I.4.7.	La qualitat de vida.....	28
I.4.8.	La Regió Metropolitana de Barcelona.....	31
	PRIMERA PART INTRODUCCIÓ, BIBLIOGRAFIA I FONTS PER A L'ESTUDI DE L'ÚS TEMPORAL DEL TERRITORI	43
II.	EXPLORACIÓ DE LA BIBLIOGRAFIA. UNA INTERPRETACIÓ PERSONAL.....	45
II.1.	La geografia de la població: entre la tradició i les noves propostes.....	45
II.2.	El temps i la geografia humana.....	66
II.2.1.	Presentació.....	66
II.2.2.	El temps i la geografia humana: el temps cronològic.....	84
II.2.2.1.	La geografia històrica, cultural i regional.....	84
II.2.2.2.	La geografia quantitativa.....	93
II.2.2.3.	La geografia radical.....	100
II.2.3.	El temps i la geografia humana: el temps com a recurs.....	102
II.2.3.1.	Els modes de vida.....	107
II.2.3.2.	Torsten Hägerstrand: de la difusió a la "time geography".....	110
II.2.3.3.	Els treballs de l'escola de Lund.....	117
II.2.3.4.	La geografia del gènere.....	122
II.2.3.5.	La geografia humanística.....	124
II.2.4.	Resum i conclusió.....	125
III.	LES FONTS PER L'ESTUDI DE L'ÚS TEMPORAL DEL TERRITORI.....	131
III.1	Censos i padrons.....	131
III.1.1.	La mobilitat obligada.....	132
III.1.2.	Les segones residències.....	133
III.2.	Anuaris estadístics.....	134
III.3.	Enquestes i altres fonts puntuals i esporàdiques.....	135
III.4.	L'Enquesta Metropolitana de Barcelona.....	141
	SEGONA PART L'ÚS QUE FAN DEL TERRITORI ELS HABITANTS DE LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA	143
IV.	LES ACTIVITATS DELS HABITANTS DE LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA.....	147
IV.1.	El treball.....	150
IV.2.	L'aprovisionament.....	151
IV.3.	El lleure.....	152
IV.4.	Les vacances.....	156
IV.5.	Les relacions socials.....	157

IV.6. La realització de les activitats segons les variables d'identitat.....	159
IV.6.1. Les activitats segons el sexe.....	160
IV.6.2. Les activitats segons l'edat.....	163
IV.6.3. Les activitats segons la relació amb l'activitat econòmica.....	166
IV.6.4. Les activitats segons els estudis acabats.....	170
IV.6.5. Les activitats segons la categoria socioeconòmica familiar.....	173
IV.6.6. Les activitats segons la grandària municipal.....	176
IV.6.7. Les activitats segons el cicle de vida.....	180
IV.7. Conclusions.....	184
V. LA CLASSIFICACIÓ DEL TERRITORI DE LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA SEGONS LES ACTIVITATS QUE S'HI REALITZEN.....	201
V.1. L'espai de residència habitual.....	203
V.2. L'espai del treball.....	209
V.3. L'espai de l'aprovisionament.....	213
V.3.1. El lloc de la compra de queviures.....	213
V.3.2. El lloc de la compra de vestits i sabates.....	215
V.4. L'espai del lleure.....	218
V.5. L'espai de les vacances.....	226
V.6. L'espai de les relacions socials.....	227
V.7. Conclusions.....	230
VI. L'ESPAI DE VIDA DELS HABITANTS DE LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA SEGONS LES SEVES CARACTERÍSTIQUES SOCIALS I ECONÒMIQUES.....	239
VI.1. L'espai de vida segons el sexe.....	240
VI.2. L'espai de vida segons l'edat.....	246
VI.3. L'espai de vida segons la relació amb l'activitat econòmica.....	253
VI.4. L'espai de vida segons el nivell dels estudis acabats.....	259
VI.5. L'espai de vida segons la categoria socioeconòmica familiar.....	266
VI.6. L'espai de vida segons la grandària municipal.....	271
VI.7. L'espai de vida i la situació de les persones entrevistades dins la llar: una aproximació al cicle de vida.....	278
VI.8. Conclusions.....	284
VII. ELS FLUXOS DE MOBILITAT A LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA.....	289
VII.1. La distribució de les persones entrevistades de cada zona per la Regió Metropolitana de Barcelona.....	292
VII.1.1. L'activitat del treball.....	292
VII.1.2. Les activitats d'aprovisionament.....	294
VII.1.3. L'activitat de lleure.....	295
VII.1.4. L'activitat de les relacions socials.....	295
VII.1.5. Resum.....	296
VII.2. El grau d'atracció de cada zona.....	298
VII.2.1. L'activitat del treball.....	298
VII.2.2. Les activitats d'aprovisionament.....	300
VII.2.3. L'activitat de lleure.....	301
VII.2.4. L'activitat de les relacions socials.....	303

VII.2.5. Resum.....	304
VII.3. Conclusions	305
VIII. RESUM I CONCLUSIÓ.....	309
TERCERA PART L'ESTACIONALITAT DE LA POBLACIÓ	317
IX. ELS MAPES DE POBLAMENT.....	321
IX.1. El mapa de poblament segons els censos	321
IX.2. El mapa de poblament segons la interpretació de les dades de l'Enquesta Metropolitana de Barcelona i l'ús temporal del territori	324
IX.2.1. <i>L'objectiu</i>	330
IX.2.2. <i>Les fonts estadístiques utilitzades</i>	331
IX.2.3. <i>El model de capacitat poblacional</i>	336
IX.2.4. <i>Els resultats obtinguts</i>	341
IX.2.4.1. La capacitat màxima residencial.....	342
IX.2.4.2. La població mitjana anual.....	345
IX.2.4.3. La població mitjana els dies laborables i els no laborables.....	348
IX.2.4.4. La població segons els mesos.....	351
IX.2.4.5. Una tipologia de municipis segons l'estacionalitat de la població.....	352
IX.6. Resum i conclusió	373
X. CONCLUSIONS.....	375
BIBLIOGRAFIA	381
AGRAÏMENTS	411
ANNEXOS	415
TAULES ESTADÍSTIQUES.....	417 -468
MAPES.....	469 -492
METODOLOGIA.....	493 -497

Taula I.1	Evolució de la població famílies i habitatges de les comarques i zones de muntanya de Catalunya, 1960 i 1981.....	12
Taula II.1.	Esquema de la classificació dels diferents tipus de moviments de les persones.....	56
Taula II.2.	Les nocions d'espai-temps en geografia.....	128
Taula IV.1	Activitats que realitzen les persones entrevistades. 1990.....	149
Taula IV.2.	Activitats que realitzen les persones entrevistades fora de casa. 1990.....	155
Taula IV.3.	Grau de participació en associacions i entitats. 1990.....	158
Taula IV.4	Activitats que realitzen les persones entrevistades per sexes 1990.....	161
Taula IV.5	Activitats que realitzen les persones entrevistades per edats, 1990.....	164
Taula IV.6.	Activitats que realitzen les persones entrevistades segons la seva relació amb l'activitat econòmica 1990.....	168
Taula IV.7.	Activitats que realitzen els entrevistats segons el nivell d'estudis assolits.....	171
Taula IV.8.	Activitats que realitzen les persones entrevistades segons la categoria socioeconòmica familiar, 1990.....	174
Taula IV.9	Activitats que realitzen els entrevistats segons la seva relació amb la grandària municipal.....	178
Taula IV.10.	Activitats que realitzen els entrevistats segons la seva relació amb la situació de l'entrevistat dins la llar.....	183
Taula IV.11	Classificació de les activitats segons el percentatge de persones entrevistades que les realitzen.....	186
Taula IV.12.	Grau de realització de les diferents activitats segons el sexe, 1990.....	189
Taula IV.13.	Grau de realització de les diferents activitats segons l'edat, 1990.....	190
Taula IV.14.	Grau de realització de les diferents activitats segons la relació amb l'activitat, 1990.....	192
Taula IV.15.	Grau de realització de les diferents activitats segons el nivell d'estudis acabats, 1990.....	194
Taula IV.16.	Grau de realització de les diferents activitats segons la categoria socioeconòmica familiar, 1990.....	195
Taula IV.17.	Grau de realització de les diferents activitats segons la grandària municipal, 1990.....	197
Taula IV.18.	Grau de realització de les diferents activitats segons la situació de la persona entrevistada dins la llar, 1990.....	198
Taula V.1	Localització espacial de les principals activitats dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona.....	202
Taula V.2.	Evolució de la població de la Regió Metropolitana de Barcelona per corones, 1986-1991.....	204
Taula V.3.	Distribució dels municipis segons la seva grandària de població. 1986-1991.....	205

Taula V.4. Evolució de la població segons la grandària municipal l'any 1986.....	206
Taula V.5. Evolució de la població per comarques.1986-1991.....	207
Taula V.6. Localització de les persones ocupades segons la corona on van a treballar. 1990.....	211
Taula V.7. Localització de les persones ocupades segons la comarca on van a treballar. 1990.....	211
Taula V.8. Localització de les persones ocupades segons la grandària poblacional dels municipis on van a treballar. 1990.....	211
Taula V.9. Localització del lloc de compra de queviures per corones metropolitanes. 1990.....	214
Taula V.10. Localització del lloc de compra de queviures per comarques. 1990.....	214
Taula V.11. Localització del lloc de compra de queviures segons la grandària poblacional dels municipis. 1990.....	215
Taula V.12. Localització del lloc de compra de roba i sabates per corones metropolitanes. 1990.....	217
Taula V.13. Localització del lloc de compra de roba i sabates per comarques. 1990.....	217
Taula V.14. Localització del lloc de compra de roba i sabates segons la grandària poblacional dels municipis. 1990.....	218
Taula V.15. Localització del lloc de lleure per corones. 1990.....	220
Taula V.16. Localització del lloc de lleure per comarques. 1990.....	220
Taula V.17. Localització del lloc de lleure segons la grandària poblacional dels municipis. 1990.....	221
Taula V.18. L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona. 1990.....	232
Taula V.19. Distribució de totes les activitats segons el lloc de realització.....	233
Taula V.20 Distribució de les activitats que fa com a mínim el 90% de les persones entrevistades segons el lloc de realització.....	234
Taula V.21 Distribució de les activitats que fa entre el 40 i el 70% de les persones entrevistades segons el lloc de realització.....	235
Taula V.22. Distribució de les activitats que fa entre el 10 i el 30% de les persones entrevistades segons el lloc de realització.....	236
Taula V.23. Distribució de les activitats que fa menys del 8% de les persones entrevistades segons el lloc de realització.....	237
Taula VI.1 Percentatge d'homes i de dones que treballen a cada localització.....	241
Taula VI.2. L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona per sexe. 1990.....	246
Taula VI.3 L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons l'edat.....	252
Taula VI.4 L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons la relació amb l'activitat.....	259

Taula VI.5 L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons el nivell d'estudis assolits.....	265
Taula VI.6 L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons la categoria socioeconòmica familiar.....	270
Taula VI.7 L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons la grandària municipal.....	277
Taula VI.8. L'espai de vida tipus dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona segons la situació de la persona entrevistada dins la llar.....	283
Taula IX.1. Relació entre la capacitat màxima i la població censada.....	344
Taula IX.2. Relació entre la població mitjana anual i la població censada.....	346
Taula IX.3. Relació entre la població mitjana dels dies no laborables i la població mitjana dels dies laborables.....	349
Taula IX.4. Relació entre la població mitjana anual i la població censada. Tipologia municipal segons l'estacionalitat de la població.....	355

Gràfic I.1. Els àmbits metropolitans d'un territori.....	33
Gràfic IV.1 Percentatge de població segons el nombre d'activitats realitzades.....	150
Gràfic IV.2. Distribució dels entrevistats segons el nombre d'activitats que fan fora de casa.....	156
Gràfic IV.3 Distribució dels entrevistats segons el nombre d'entitats a les què pertanyen. 1990.....	159
Gràfic IV.4 Nombre d'activitats que realitzen les persones entrevistades segons el sexe, 1990.....	162
Gràfic IV.5. Nombre d'activitats que realitzen les persones entrevistats segons l'edat, 1990.....	166
Gràfic IV.6 Nombre d'activitats que realitzen les persones entrevistades segons la relació amb l'activitat econòmica, 1990.....	170
Gràfic IV.7 Nombre d'activitats que realitzen els entrevistats segons els estudis acabats.....	173
Gràfic IV.8. Nombre d'activitats que realitzen les persones entrevistades segons la categoria socioeconòmica familiar, 1990.....	176
Gràfic IV.9 Nombre d'activitats que realitzen els entrevistats segons la grandària poblacional del municipi.....	179
Gràfic IV.10 Nombre d'activitats que realitzen els entrevistats segons la situació de l'entrevistat dins la llar.....	184
Gràfic V.1. Localització territorial d'algunes activitats de lleure. 1990.....	222
Gràfic V.2. Localització territorial de les visites a amics i parents de fora de la llar. 1990.....	223
Gràfic V.3. Localització territorial de les visites a amics i parents de fora de la llar. 1990	224
Gràfic V.4. Localització de les relacions amb amics o parents fora de la llar per corones. 1990.....	229
Gràfic V.5. Localització de les relacions amb amics o parents fora de la llar per grandària municipal. 1990...	230
Gràfic VII.1. Distribució de les persones entrevistades presents a cada zona segons la zona d'origen per l'activitat de treball. 1990.....	299
Gràfic VII.2. Distribució de les persones entrevistades presents a cada zona segons la zona d'origen per les activitats d'aprovisionament. 1990.....	301
Gràfic VII.3. Distribució de les persones entrevistades presents a cada zona segons la zona d'origen per les activitats de lleure. 1990.....	302
Gràfic VII.4. Distribució de les persones entrevistades presents a cada zona segons la zona d'origen per les activitats de relacions socials. 1990.....	303
Gràfic VII.5. Distribució de les persones entrevistades presents a cada zona segons la zona d'origen pel conjunt de les activitats analitzades (treball, aprovisionament, lleure i relacions socials). 1990.....	305
Gràfic IX.1. Estacionalitat de la població. Tipus 1.....	358
Gràfic IX.2. Estacionalitat de la població. Tipus 2.....	360
Gràfic IX.3. Estacionalitat de la població. Tipus 3.....	362

Gràfic IX.4. Estacionalitat de la població. Tipus 4.....	364
Gràfic IX.5. Estacionalitat de la població. Tipus 5.....	365
Gràfic IX.6. Estacionalitat de la població. Tipus 6.....	366
Gràfic IX.7. Estacionalitat de la població. Tipus 7.....	368
Gràfic IX.8. Estacionalitat de la població. Tipus 8.....	369
Gràfic IX.9. Estacionalitat de la població. Tipus 9.....	370
Gràfic IX.10. Estacionalitat de la població. Regió Metropolitana de Barcelona.....	372

Mapa I.1. Regió Metropolitana de Barcelona.....	3
Mapa I.2. Tipologia dels municipis de muntanya.....	11
Mapa I.3. Els diferents límits de la Regió Metropolitana de Barcelona.....	40
Mapa I.4. La Regió Metropolitana de Barcelona segons Pau Vila.....	41
Mapa VII.1. Les onze zones de la Regió Metropolitana de Barcelona.....	291
Mapa IX.1. Localització de la població. 1970.....	322
Mapa IX.2. Relació de la capacitat màxima residencial amb la població censada de 1991.....	343
Mapa IX.3. Relació de la població mitjana anual amb la població censada de 1991.....	347
Mapa IX.4. Relació de la població mitjana anual dels dies no laborables amb la dels dies laborables.....	350
Mapa IX.5. L'estacionalitat de la població. Tipologia municipal.....	356

I. INTRODUCCIÓ

I.1. De què tracta aquesta tesi

La tesi que aquí s'inicia tracta del que indica el seu títol, és a dir, de l'ús temporal del territori dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquí ja trobem les dues primeres qüestions que s'intentaran contestar al llarg d'aquesta tesi: quins són els habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona i quin és el seu territori.

L'ús temporal del territori es basa en el fet que els individus realitzem les nostres diverses activitats en un nombre considerable de llocs diferents. Dels mapes de poblament traspuja una relació biunívoca entre individu i territori, que fa suposar que cada individu ocupa un únic punt de l'espai. Però aquesta relació no és suficient per entendre totes les relacions dels individus amb el territori.

Del paràgraf anterior es desprèn la mateixa idea que va escriure Lluís Casassas: "la geografia és la ciència que estudia els moviments dels homes damunt la terra al llarg del temps".¹ Aquesta definició reflecteix, doncs, la importància de la mobilitat dels individus per a desplaçar-nos entre els diferents llocs on realitzem les diverses activitats. La mobilitat és una característica bàsica dels individus de la nostra societat, ja que és el fenomen que permet la possibilitat d'interrelació entre les persones, i la d'aquestes amb el territori. I no s'ha d'oblidar que l'accés a la informació, que no deixa de ser un dels fets fonamentals que caracteritzen l'èxit o fracàs de qualsevol negoci, depèn totalment de la mobilitat. De tot això se'n tornarà a parlar més endavant.²

Fins aquí només s'ha parlat de la mobilitat entesa com la possibilitat dels individus per desplaçar-se pel

¹ Casassas (1988, p. 43).

² Vegeu els apartats I.4.4., I.4.5. i I.4.6.

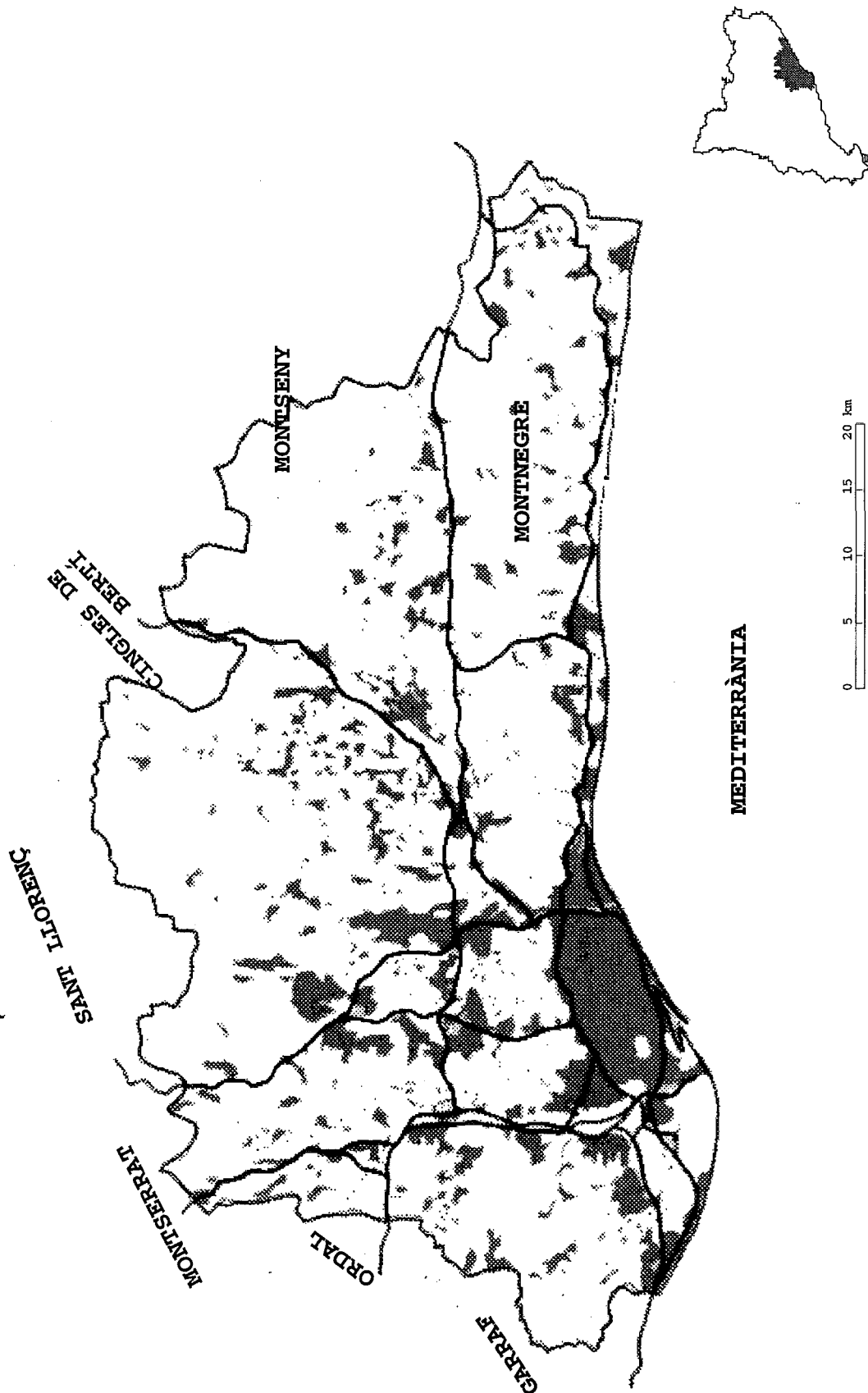
territori, deixant de banda tant la mobilitat social com les migracions;³ el títol indica el territori que s'estudia: la Regió Metropolitana de Barcelona.⁴ Si en aquesta tesi s'estudia una regió metropolitana, en aquest cas la de Barcelona, no és per cap altra raó que la de que en les regions metropolitanes és on es dona una intensíssima mobilitat de tota classe de fluxos -de persones, d'informació, de béns, de capitals, d'energia...-, i el que ens interessa estudiar és la mobilitat de la població d'una àrea suposadament força mòbil. En tot cas, només cal indicar en les primeres ratlles d'aquest treball que l'àmbit territorial estudiat està format pels 129 municipis de les actuals comarques del Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental,⁵ en tant que la font bàsica d'aquesta tesi, l'Enquesta Metropolitana de Barcelona de 1990 analitza els hàbits socials i els modes de vida d'una mostra de la població d'aquesta àrea.⁶ També s'ha d'afegir que part del territori que utilitzen els habitants residents en la Regió Metropolitana de Barcelona no forma part d'aquesta, ja que, per exemple, es poden passar les vacances als Pirineus o a fora de Catalunya.

³ Vegeu l'apartat I.4.6., on es desenvolupa el concepte de la mobilitat de la població.

⁴ En l'apartat I.4.9. de la tesi es discuteix què s'entén sota aquest nom.

⁵ Vegeu el mapa I.1.

⁶ Vegeu l'apartat III.4. on es parla de dita enquesta.

La tesi s'ha estructurat en tres parts; la primera part engloba l'anàlisi teòrica, a partir dels conceptes fonamentals, la bibliografia i les fonts, i consta dels capítols I., II. i III. El capítol I., la introducció, tracta de com es va iniciar aquesta tesi, de la seva història, així com de les hipòtesis que es volen demostrar i de les definicions i conceptes bàsics que formen el canemàs del treball. En el capítol II. es realitza una anàlisi bibliogràfica de com s'ha utilitzat el temps en diferents ciències socials: història, antropologia, economia, sociologia, demografia i, més àmpliament que les anteriors, en geografia. En el capítol III. es descriuen les diferents fonts emprades per a realitzar el treball empíric de la segona part (censos, padrons, anuaris estadístics, l'*Enquesta Metropolitana de Barcelona* i altres fonts).

La segona part és l'anàlisi empírica de l'ús temporal del territori dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona tenint com a base tot el que s'ha dit en la primera part, i consta dels capítols IV., V., VI., VII. i VIII. El capítol IV. tracta de les activitats que efectuen els individus de la Regió Metropolitana de Barcelona; les activitats s'efectuen en diferents graus d'intensitat i en diferents llocs, i això permetrà veure en el capítol V. com els individus realitzen les diverses activitats a diferents parts de la Regió Metropolitana de Barcelona. El capítol VI. mostra com els diferents grups d'individus de la Regió Metropolitana de Barcelona, classificats segons les diferents variables considerades (sexe, edat, relació amb l'activitat, estudis acabats, categoria socioeconòmica familiar, grandària poblacional del municipi de residència i situació de l'entrevistat dins la llar), utilitzen el territori de maneres diverses. El capítol VII. mostra els principals fluxos de mobilitat per les diferents activitats que realitzen els individus dins de la Regió Metropolitana de Barcelona. En el capítol VIII. es mostren les principals

conclusions i resultats als que s'ha arribat en aquesta segona part.

La tercera part consta de dos capítols, el IX. i el X. En el capítol IX. es presenten els efectes de l'ús temporal del territori en la distribució de la població, que és força diferent segons les activitats que es realitzen en les diferents èpoques de l'any. Amb això es torna a reprendre la idea inicial dels mapes de poblament, i es mostra com les relacions de cada individu amb el territori són moltes i es poden cartografiar de maneres diferents. El capítol X. són les conclusions generals de la tesi.

Per finalitzar, hi ha la bibliografia i els annexos de taules estadístiques.

I.2. Els orígens de la tesi: l'estudi sobre la població de les àrees de muntanya de Catalunya

Quan vaig entrar a treballar al Centre d'Estudis Demogràfics, pels voltants del novembre de 1984, va ser per a realitzar l'estudi sobre l'evolució de la població i el poblament, entre el 1950 i el 1981, arribant al 1986 amb posterioritat, del territori afectat per la *Llei d'Alta Muntanya*, encarregat per la Direcció General de Política Territorial de la Generalitat de Catalunya. Aquest estudi va estar dirigit per Isabel Pujadas i Anna Cabré, i vam treballar com redactors dels diversos informes Jaume Massó, Empar Vaqué i jo mateix, amb l'ajut informàtic de Daniel Devolder. Com sempre, les companyes i companys del Centre d'Estudis Demogràfics van col.laborar amb comentaris, crítiques, opinions, suport moral... que van suposar una millora del treball final.

La feina consistia en fer un estudi clàssic de la població de cadascuna de les nou comarques de muntanya⁷

⁷ A saber, Alt Urgell, Berguedà, Cerdanya, Garrotxa, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Ripollès, Solsonès i Val d'Aran. En el moment de la redacció dels informes la comarca de l'Alta Ribagorça no estava reconeguda legalment, i per tant, els seus municipis apareixen en l'informe del Pallars Jussà.

definides per la Llei d'Alta Muntanya, i amb posterioritat se'ns va encarregar fer el mateix tipus d'estudi per a les tres zones de muntanya,⁸ així com un estudi del conjunt de les nou comarques i de les tres zones de muntanya.⁹

El territori estudiat comprèn una superfície de 11.000 km² (aproximadament un tercera part de Catalunya), i que en l'època en que es va realitzar l'estudi estava format per 221 municipis¹⁰ i més de 1.000 entitats de població.

Aquests 11.000 km² no formen una regió homogènia, ja que si tenim en compte l'activitat econòmica, hi ha àrees rurals i agrícoles: el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà, el Montsec, Prades-Montsant, a més de parts importants de les altres comarques; hi ha àrees turístiques: la Val d'Aran i la Cerdanya son espais d'oci estretament relacionats amb els esports de la neu i amb l'excursionisme, i en determinats llocs d'ambdós Pallars s'han instal·lat recentment centres per a realitzar esports de risc; hi ha àrees urbanes i industrials: els eixos marcats pels rius Llobregat i Ter, amb els municipis de Berga, Puig-Reig, Gironella, Campdevàrol i Ripoll en les seves ribes, així com els nuclis d'Olot, Solsona, Centelles, Tona, Tremp o la Seu d'Urgell. Tenint en compte factors de situació dins de Catalunya, la proximitat a Barcelona i el seu redós metropolità és una qüestió important: hi ha entitats de població que es troben a menys d'una hora de Barcelona mentre que altres es troben a més de sis hores. Tenint en compte els serveis, hi ha cases aïllades i petits nuclis de població sense telèfon, sense electricitat i sense una pista forestal mínimament transitable. Tenint en compte

⁸ Que són les del Montsec, Montseny-Guillerries-Lluçanès i Prades-Montsant. Vegeu la seva definició en el llibre del Servei d'Acció Comarcal (1984).

⁹ Els resultats d'aquesta sèrie estudis es poden veure en diverses publicacions entre les quals Mendizàbal (1989), Mendizàbal, Mompert i Pujadas (1991), Pujadas (1987), Pujadas i Mendizàbal (1987), Pujadas, Mendizàbal, Devolder i Cabré (1987).

¹⁰ Recentment Palmerola (de la comarca del Ripollès) ha estat annexionat a les Lloses.

factors de relleu, la població habita entre els 400 i els 2.000 metres d'altitud, en àrees amb fortes pendents com també en planes (no excessivament àmplies, però sí importants: és el cas de la fossa tectònica de la Cerdanya, una plana entre els 1.000 i 1.200 metres d'altitud).

Hi ha, doncs, multitud de situacions en la muntanya catalana amb interessos no solament diferents sinó també contradictoris, raó per la qual és necessària una correcta subdivisió per a una planificació encertada.

A cada comarca i zona de muntanya se li va aplicar el mateix esquema per a estudiar la seva evolució demogràfica:

a.- *Estudi del poblament*

- les annexions municipals i la distribució de les entitats de població per municipis

- l'evolució del nombre d'entitats segons el nombre d'habitants i el d'habitatges entre el 1950 i el 1981

- la distribució de les entitats segons la seva altitud

- l'evolució del poblament agrupat i disseminat

- la dimensió de les entitats de població

b.- *L'evolució de la població*

- el creixement (o decreixement) de la població segons la mida de les entitats de població i segons l'altitud

- el creixement -o decreixement- de la població per municipis

- la localització, intensitat i periodicitat de les àrees de creixement i de decreixement

c.- *L'evolució dels habitatges i de les famílies*

- l'evolució del nombre dels habitatges per entitats i municipis

- l'evolució del nombre de famílies per entitats i municipis

- la relació persones/habitatge des del 1950 al 1981

- la relació persones/família des del 1960 al 1981

d.- *El moviment natural de la població pel període 1975-1979*

- la natalitat

- la mortalitat

- el creixement natural

e.- *Les migracions*

- estimació dels saldos migratoris del quinquenni 1975-1981
- la distribució de la població segons el lloc de naixement
- els saldos migratoris per edats del període 1975-1981

f.- *L'estructura de la població*

- l'estructura per sexe i edat pel 1981
- els índexs de potencial de població
- l'estructura de la població activa pels tres grans grups d'activitat pel 1975

g.- *Conclusions*

El treball que sintetitzava tots els estudis de les comarques i les zones,¹¹ a més d'aquests capítols incloïa un darrer que tractava de la població i el territori, en el qual s'elaborà primerament un model de regressions entre la taxa de creixement anual acumulatiu de la població de cada entitat amb una sèrie de variables físiques (altitud, pendent, distància de cada entitat a les tres més properes que superessin els 2.000 habitants), econòmiques (dinàmica industrial, existència de pastures i pastures d'alta muntanya, nivell de renda) i poblacionals (nombre d'habitants de l'entitat, grau de concentració de la població, població per habitatge, població per família i relació de masculinitat); segonament s'elaborà una tipologia municipal segons una sèrie de característiques demogràfiques per tal de reflectir l'heterogeneïtat territorial en un mapa que fos útil per a la planificació de les àrees de muntanya.¹²

Els principals resultats d'aquesta sèrie de treballs es poden resumir en els següents punts:¹³

1) L'existència d'una diversitat de situacions demogràfiques en les comarques de muntanya, malgrat que en

¹¹ Pujadas, Mendizàbal, Devolder i Cabré (1987).

¹² Vegeu el mapa I.2.

¹³ A partir dels treballs d'Isabel Pujadas (1987) i Pujadas, Mendizàbal, Devolder i Cabré (1987).

conjunt, l'evolució de la població ha estat sovint decreixent. Aquesta manca de dinamisme prové d'un saldo migratori generalment negatiu, així com també d'un creixement natural molt baix si no negatiu: les defuncions sobrepassen els naixements, i la fecunditat és, en la majoria de casos, inferior al reemplaçament.

2) L'estructura per sexe i edats de la població és molt desfavorable per al seu creixement futur: l'envelliment és sempre important, quan no extremat; la població és majoritàriament masculina; la composició per estat matrimonial mostra una important solteria; el potencial de creixement de la població activa és tan baix que no permet en la majoria de casos garantir la renovació de la població en edat activa.

3) L'existència d'una gran interconnexió entre la dinàmica i l'estructura demogràfica amb la grandària dels nuclis de població; un creixement natural i un saldo migratori positiu, un menor grau d'envelliment, i un cert potencial de creixement de la població activa es dona en els nuclis importants de població, mentre que en els llogarets succeeix tot el contrari. Evidentment, la dimensió del nucli no és un atribut que pugui explicar d'una manera exclusiva l'evolució de la població, ja que intervenen altres factors com la distància, l'accessibilitat, l'especialització funcional..., però és un indicador que resumeix prou bé tots els altres.

4) Com conseqüència dels tres aspectes anteriors, el quart resultat, que tracta sobre les tendències del poblament, mostra un mateix comportament: la capital comarcal i els municipis de més de 2.000 habitants guanyen pes demogràfic, disminueix notablement el poblament disseminat, continua l'atomització del poblament (en el 1981, el 56% de les entitats de població tenien menys de 50 habitants i només tres -Berga, la Seu d'Urgell i Ripoll- superaven els 10.000).

5) Per finalitzar aquest breu resum dels resultats obtinguts, cal ressenyar els més diferents a partir de la

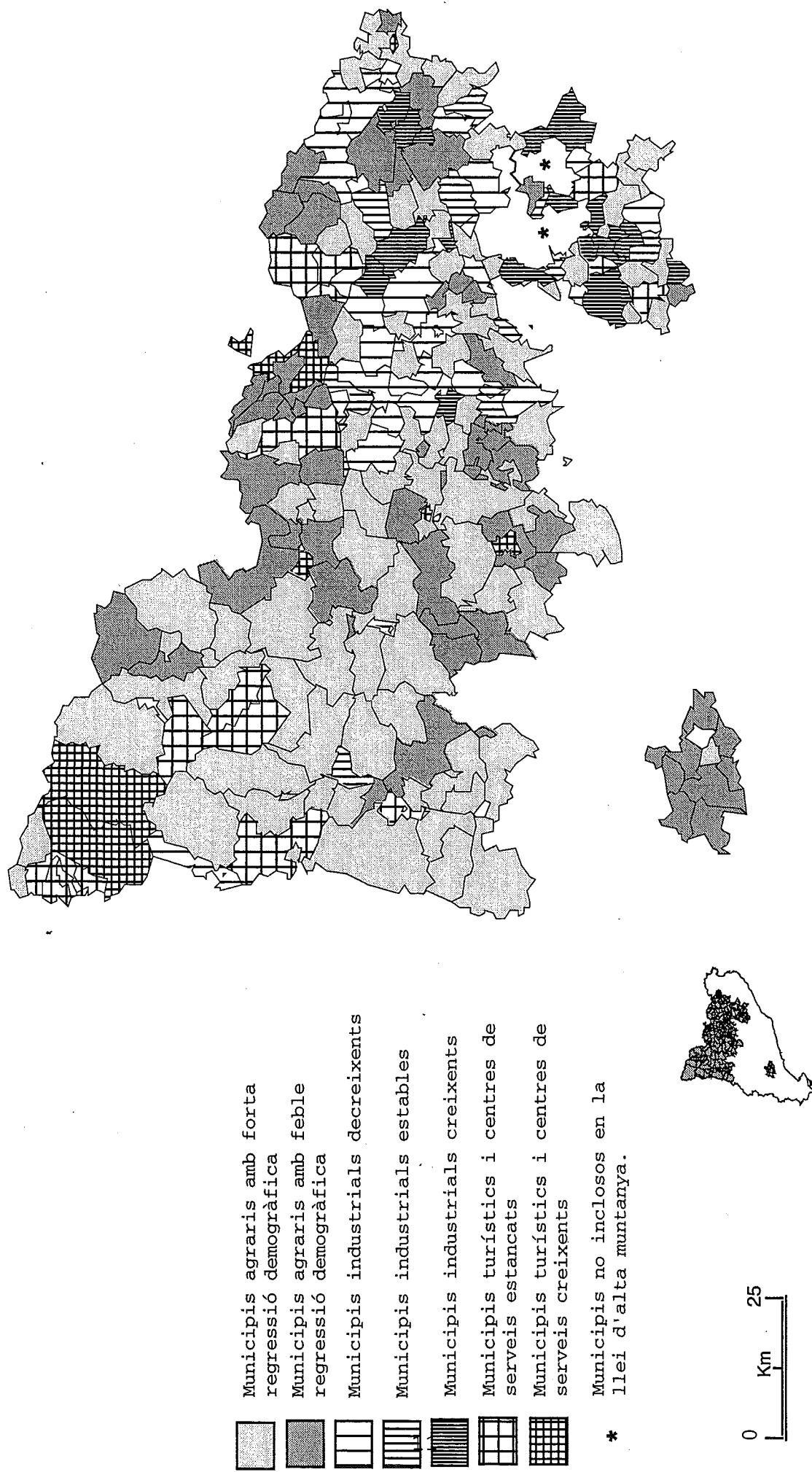
taula I.1., on es pot veure l'evolució de la població, de les famílies i dels habitatges entre 1960 i 1981 per cadascuna de les comarques i zones de muntanya.

Si s'observa la taula I.1. es pot veure que el creixement del nombre d'habitatges és molt fort, ja que es multipliquen per 1,7 en el període 1960-1981; l'augment del nombre de famílies també és prou important ja que es multipliquen per 1,1 mentre que la població disminueix. Així mateix, en totes les comarques i zones, el nombre d'habitatges del 1981 és superior a la de 1960, i creix en tots els períodes.¹⁴ Si en comptes de mirar les comarques es miren els municipis, dels 221 només en 38 ha disminuït el nombre d'habitatges. I de les 996 entitats de població que apareixen en els quatre nomenclàtors consultats, en 610 hi ha més habitatges en el 1981 que en el 1960. És a dir, algú ha d'ocupar aquests nous habitatges, i aquest algú no està censat o empadronat. Òbviament, aquesta població que només resideix a la muntanya catalana temporalment, està relacionada amb les segones residències dels qui practiquen els esports de neu o dels qui hi estiuegen, dels qui utilitzen la muntanya com espai d'oci.

Aquesta constatació de l'existència de població no censada però que resideix en un lloc en un moment o altre de temps més o menys llarg, va fer que m'interessés en la població estacional d'una manera explícita.

¹⁴ L'excepció és la zona del Montsec, en que el nombre d'habitatges disminueix entre 1970 i 1981.

Tipologia dels municipis de muntanya.

Taula I.1

Evolució de la població famílies i habitatges de les comarques i zones de muntanya de Catalunya, 1960 i 1981

	Població		Famílies		Habitatges	
	1960	1981	1960	1981	1960	1981
Alt Urgell	21.221	19.828	4847	5.502	5.393	8.292
Berguedà	48.109	42.154	12134	12.603	12.396	18.770
Cerdanya	11.794	12.456	3169	3.574	3.812	8.938
Garrotxa	40.640	44.942	10837	13.735	11.368	19.529
Pallars Jussà	26.448	19.977	6722	5.660	6.861	9.208
Pallars Sobirà	10.076	5.245	2429	1.662	2.489	3.818
Ripollès	34.621	32.958	9182	10.213	9.868	15.329
Solsonès	11.659	10.711	2525	2.904	2.730	4.794
Val d'Aran	6.567	5.923	1671	1.619	1.727	4.959
Montsec	2.042	1.206	550	372	673	944
Montseny- Guilleries -Lluçanès	42.619	49.392	9788	13.984	12.414	22.295
Prades- Montsant	4.678	3.312	1358	1.080	17.89	2.429
total	260.474	248.104	65.212	72.908	71.520	119.305

Font: elaboració pròpia a partir de INE, *Nomenclátor*, (1960 i 1981)

I.3. Les hipòtesis de la tesi

Una característica bàsica i fonamental dels éssers humans és la seva mobilitat: per relacionar-se entre ells, per relacionar-se amb el medi en el qual viuen, per obtenir el que es necessita per viure -o sobreviure-, els éssers humans s'han de moure, i les ciències socials, entre les quals la geografia, han de tenir present a l'hora d'efectuar els seus estudis la necessitat i capacitat de moure's que tenen els éssers humans. Aquesta idea crec que no cal considerar-la com una hipòtesi que sigui necessari demostrar, sinó més aviat com el fonament bàsic de la tesi.

A partir de l'afirmació anterior, s'ha de fer referència a l'evolució de la mobilitat al llarg del temps històric. Per tant, es tracta de veure com en el territori de la Regió Metropolitana de Barcelona s'ha anat donant amb

el temps un augment de la mobilitat de la població, dels béns, de la informació.

Si bé els éssers humans s'han mogut sempre per tal d'obtenir recursos i béns, així com per relacionar-se amb altres individus i amb el medi, hom té la imatge mental que en les societats postindustrials hi ha més trànsit, més tràfic, més tràfec que no pas en les societats agràries i rurals. Com que la Regió Metropolitana de Barcelona forma part d'aquestes societats postindustrials, cal demostrar que la mobilitat de la seva població, el tràfic, trànsit i tràfec de persones, béns, informació i idees és molt important, i que ho és més que en altres zones no tan metropolitzaades.

La segona idea que fonamenta aquesta tesi és que la mobilitat dels individus relaciona a aquests amb el territori pel qual es mouen. Per tant, l'estudi de la mobilitat es pot centrar més en els individus que en l'espai o viceversa, més en l'espai que en els individus. L'obligatorietat que té qualsevol individu de realitzar les diferents activitats més o menys quotidianes a diferents llocs, obliga als individus a desplaçar-se a aquests llocs més o menys quotidians. El conjunt d'aquests llocs és el que hom anomena *espai de vida*.¹⁵

En la tesi es pretén demostrar és que la mobilitat dels individus és diferent segons les seves característiques socials, econòmiques i demogràfiques. Així mateix, l'espai de vida també variarà segons les característiques dels individus. També es vol demostrar que la magnitud del nombre d'individus que es desplacen entre els diferents llocs varia -i molt- segons el tipus d'activitat que es vol fer.

La població utilitza les diverses parts d'un territori qualsevol en nombre diferent segons els tipus d'activitats que es realitzin. Així doncs, la població que es troba en un lloc concret varia al llarg del dia, de la setmana, de

¹⁵ Vegeu l'apartat I.4.4. per la definició d'aquest concepte.

l'any. Es tracta, doncs, de calcular aquesta variació i de justificar aquests càlculs, per així poder veure com varia la distribució de la població segons els períodes temporals analitzats i les unitats territorials escollides.

I.4. Definicions i conceptes bàsics

En aquest treball s'ha cregut convenient fer unes reflexions sobre els conceptes bàsics que l'estructuren. Molts d'aquests conceptes s'utilitzen habitualment en el llenguatge del carrer: els utilitzem els individus en les nostres converses, s'utilitzen en els mitjans de comunicació (diaris i revistes, televisió, ràdio), els utilitza la classe política en les seves contínues declaracions. Sovint les mateixes persones especialitzades en una matèria no estan d'acord sobre el significat dels conceptes ni sobre les múltiples matisacions generades pels sistemes de valors dels especialistes. Què dir, doncs, de la comprensió d'aquests conceptes per part del públic en general que, a més, els utilitza correntment? Com superar aquest "babelisme" per arribar a comprendre'ns mútuament? Aquestes raons fan que es vulgui deixar el màxim de clar possible què és el que hom entén en aquest treball per aitals conceptes.

I.4.1. Població

Hi ha moltes definicions de població. Per exemple, el *Diccionari de la Llengua Catalana*¹⁶ dona per població les següents entrades:

- "1. Poblament.
- 2a. Conjunt d'habitants d'un lloc, poble
- 2b. (demografia) Col·lectiu d'éssers humans d'una certa magnitud i geogràficament determinat
- 2c. (ecologia) Conjunt d'individus d'una mateixa espècie que habiten en una àrea determinada o en un medi limitat convencionalment."

¹⁶ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 1.529.

De la primera entrada, poblament, hom en parlarà en l'apartat I.4.2. En la segona entrada hi ha tres apartats, i tots tres vénen a dir el mateix, encara que el primer és més col.loquial, el segon és específicament demogràfic i el tercer fa referència a l'ecologia.

Roland Pressat¹⁷ defineix població com "el conjunt d'individus que coexisteixen en un moment donat i delimitat d'acord amb uns criteris diversos de pertinència". Tots els diccionaris de demografia defineixen població amb paraules similars a les de Pressat.¹⁸

Tal com diu Anna Cabré,¹⁹

"La població (...) és un stock, un conjunt; en aquest cas s'entén que és un stock d'éssers humans, amb un determinat volum i unes determinades estructures, diferents segons els criteris que s'utilitzin per analitzar aquesta població."

"Tota població té un espai i un moment: la noció de població no existeix sense un lloc ni un instant. Una població és la fotografia instantània d'un conjunt: una població només es pot pensar en un espai i amb una relació determinada amb aquest espai. Una població és la població d'un territori determinat."

Així doncs, seguint la definició de Pressat i les explicacions de Cabré citades abans en aquest treball s'entendrà per població el conjunt d'éssers humans que es troben en un moment concret en una àrea concreta.

Cal tenir present, però, que l'acceptació d'aquesta definició de població té problemes, ja que hom pot estudiar grups d'individus en relació a unes característiques determinades (ètnia, religió, idioma...) que no necessàriament es localitzen en un lloc concret; per exemple, l'estudi de la mortalitat diferencial segons la religió dels individus suposaria tenir la informació sobre la població catòlica, musulmana, budista, jueva... i s'ha de

¹⁷ Pressat (1987, p. 31).

¹⁸ Vegeu, entre d'altres, Petersen i Petersen (1986, p. 684).

¹⁹ Cabré (1991, p. 62 i 67).

tenir present que en un mateix lloc poden haver representants de diverses religions i que aquests no es troben tots en la mateixa àrea territorial.

L'objecte d'estudi de la demografia és la població dels éssers humans en relació amb la seva renovació per naixements, defuncions i migracions, així com les característiques bàsiques que permeten conèixer la formació, conservació i desaparició de les poblacions. Aquestes característiques són, principalment, el sexe, l'edat, l'estat civil, el lloc de naixement i el lloc de residència. A partir de l'elaboració d'indicadors, es pot estudiar la natalitat, la mortalitat i les migracions dels individus, és a dir, la formació, conservació i desaparició de les poblacions. La població, doncs, és el concepte fonamental sobre el qual aquesta activitat científica ha de reflexionar.

Aquesta tesi, però, no és de demografia sinó de geografia de la població. En l'apartat II.1. es discuteix sobre les propostes per a l'estudi de la població des d'una perspectiva geogràfica: el resum ve a ser que tots els aspectes que estudia la demografia també ho fa la geografia de la població, però incidint, sobretot, en els aspectes espacials. I amb això es reafirma la definició de població que s'ha donat anteriorment.

Per acabar aquest punt, cal reemprendre el primer paràgraf de la tesi, i dir quina és la població de la Regió Metropolitana de Barcelona que es considera aquí: és la que està empadronada en els municipis que en formen part. Evidentment, és una resposta clàssica, però és de l'única que es disposa una certa informació. De les persones que fan turisme, de les que vénen a congressos, de les que van a determinats espectacles, dels qui venen esporàdicament per utilitzar determinats serveis no se'n sap gran cosa: el sexe, l'edat, estat civil, nivell educatiu, relació amb l'activitat econòmica... no deixen de ser aspectes de la població que només se saben amb suficient exactitud a partir dels censos i padrons.

I.4.2. Poblament

Ja s'ha vist en l'apartat anterior com el *Diccionari de la Llengua Catalana* donava com sinònims població i poblament. De fet, pel concepte de poblament es poden entendre dues coses diferents; tal com diu el citat *Diccionari*,²⁰ per poblament es pot entendre l'acció de poblar, de proveir d'habitants un lloc determinat; també es pot entendre com el concepte demogeogràfic que fa referència a la situació de la població en un territori concret.

Roland Pressat també fa el mateix tipus de distinció pel concepte de poblament: "designa, a la vegada, les modalitats segons les quals un territori rep la seva població, i els resultats d'aquest procés en quant al repartiment geogràfic resultant".²¹

El primer aspecte del concepte poblament, doncs, fa referència al fet que hi ha un territori sense habitants i que per l'interès d'algú es decideix de poblar-lo. Aquest aspecte, però, no té cap interès pel treball que aquí es presenta.

És el segon aspecte el que interessa aquí. Tal com diu Anna Cabré, el poblament "és una relació entre població i territori, que utilitza normalment i principalment criteris de densitat i distribució".²²

Els geògrafs i les geògrafes són qui s'han ocupat tradicionalment del tema del poblament entès en aquest darrer sentit. Tomàs Vidal entén per poblament el

"concepte demogeogràfic que fa referència a la ubicació de la població a l'espai. L'anàlisi d'aquest fenomen es fa segons diverses escales i criteris. A escala mundial els criteris bàsics són dos: l'ecològic i el socioeconòmic. Segons el

²⁰ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 1.529.

²¹ Pressat (1987, p. 140-141).

²² Cabré (1991, p. 62).

primer, se cerquen les correlacions entre la distribució de la població i les condicions ambientals representades bàsicament per la producció de la biosfera i els condicionants climàtics i topogràfics. Amb aquests criteris s'expliquen en part les altes densitats humanes a les zones temperades de baixa altitud i els grans buits demogràfics de les zones polar, equatorial i els deserts càlids i freds. El criteri socioeconòmic es basa en les lleis del mercat mundial i cerca les relacions a escala mundial entre l'activitat econòmica i la distribució de la població. A escales menors, de tipus estatal o regional, es poden utilitzar també ambdós criteris, però el socioeconòmic és el més significatiu: el procés de concentració urbana és un bon exemple. A escala regional hi ha diversos criteris de classificació. El morfològic distingeix entre poblament rural i urbà i els respectius subtipus (per exemple, població rural concentrada i dispersa). El demogràfic distingeix els llocs habitats segons llur índex demogràfic. El funcional es basa en el paper socioeconòmic representat per les entitats de població: centre de mercat nacional, regional, local, etc. Les investigacions més recents de la geografia i l'economia espacial cerquen l'ordre en les distribucions dels llocs poblats més que llur classificació i descripció".²³

Així doncs, en aquest treball per poblament s'entendrà la distribució i localització de la població en l'espai. Així mateix, la cita de Tomàs Vidal sobre poblament està en la base d'aquesta tesi, però hom pretén anar una mica més enllà en reflexionar sobre com canvia la distribució de la població en l'espai en referència al moment temporal al qual es faci referència.²⁴

I.4.3. *El paisatge, l'espai, el territori, el lloc*

Si la geografia és una ciència que té per objectiu l'estudi de la distribució espacial de diversos fenòmens, principalment aquells que es relacionen amb les activitats dels éssers humans, és que creiem que la geografia és més una ciència social més que no pas natural. Però qualsevol

²³ Vidal (1978).

²⁴ Vegeu els apartats I.4.4. fins I.4.6.

definició de qualsevol ciència sempre pot dur a discussions, i això també ha succeït amb la geografia. En cap cas, però, es pot oblidar que el component espacial de la geografia és bàsic i fonamental.

La geografia, però, és una ciència que ve d'antic: els llibres que tracten de la història de la geografia busquen -i troben- les arrels en la Grècia de l'antiguitat.²⁵ I en aquesta llarga tradició que supera els dos mil anys de llibres de geografia, hom ha d'adonar-se que hi ha sempre present la porció de la superfície terrestre en la que es mouen els individus que el geògraf o la geògrafa de torn està estudiant. Aquesta porció de terra pot rebre diferents noms, entre els quals, els que encapçalen aquest apartat; aquests noms han anat sorgint i han anat canviant, subtilment i progressivament, de significat amb el pas del temps.

Si prenem com a paradigmes²⁶ les quatre grans maneres de fer geografia existents al llarg del segle XX, a saber, la possibilista o regional, la teorètico-quantitativa, la radical i la humanista,²⁷ es pot aventurar que cada un d'aquests paradigmes utilitzen un nom diferent per anomenar la porció de la Terra que estudien.

El *Diccionari de la llengua catalana* defineix els noms que s'utilitzen en l'encapçalament d'aquest apartat de la següent manera:

²⁵ Entre molts d'altres, es pot consultar Capel i Urteaga (1982, p. 4-13), Holt-Jensen (1992, p. 13-20), Unwin (1992, p.45-65), Vilà Valentí (1983, p. 63-71) per veure l'evolució de la geografia entre els grecs clàssics i l'Europa del segle XVII a grans trets.

²⁶ Entenent com a tal a un conjunt de teories, idees, conceptes, tècniques, etc., que, en resum, mostren una manera de fer que comparteixen un conjunt força ampli de científics (geògrafs i geògrafes en el nostre cas).

²⁷ Vegeu entre molts d'altres llibres que estudien la història de la geografia en el segle XX, els de Capel (1981), Estébanez (1989), García Ramón (1985), Holt-Jensen (1992) i Johnston (1983).

"**Paisatge**: porció d'espai caracteritzada per un tipus de combinació dinàmica d'elements geogràfics diferenciats".²⁸

"**Espai**: medi que hom es representa en principi com a il·limitat, continu i tridimensional i com a continent de tots els objectes sensibles, dins del qual aquests poden canviar de posició; suport de les relacions entre els sistemes físic, humà, objecte de la geografia i d'una branca de l'economia".²⁹

"**Territori**: porció de la superfície terrestre subjecta d'apropiació per part d'un grup d'individus a fi de portar a terme qualsevol activitat, especialment les activitats de producció, reproducció o consum, els quals la consideren com a demarcació de l'exercici d'una sèrie de competències (polítiques, administratives, etc.)".³⁰

"**Lloc**: porció determinada d'espai assignada a una persona o cosa determinada o destinada a ésser ocupada per algú o alguna cosa o complir una funció determinada".³¹

Es pot dir que la geografia possibilista, que correspon a la geografia regional francesa que deriva de Vidal de la Blache i a la geografia cultural nordamericana, utilitza el concepte de paisatge per estudiar una porció determinada de la superfície terrestre, on els éssers humans han desenvolupat al llarg del temps tota una sèrie d'activitats que han interrelacionat els trets físics particulars de l'àrea amb el bagatge cultural dels individus. Tal com diu Maria de Bolòs,³² "el paisatge es pot definir com una realitat concreta de quatre dimensions, que correspon a una determinada porció de l'epigeosfera en un moment donat de la seva història" i, tal com acostumen a fer les persones

²⁸ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 1.418.

²⁹ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 820-821.

³⁰ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 1.905.

³¹ *Diccionari de la Llengua Catalana* (1993), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 1.196.

³² Bolòs (1992, p. 307).

que treballen dins la geografia possibilista, s'intenta descriure la totalitat de coses que ocorren en ell.

La geografia teorètico-quantitativa pretén fer de la geografia una ciència asèptica i neutral, sense judicis de valor ni opinions, en la que la descripció no és res més que un pas per arribar a l'explicació del què succeeix, per tal de poder elaborar lleis i predir el que pot succeir.³³ Possiblement per aquesta volguda científicitat de la geografia, el concepte de paisatge no era massa útil, i es va trobar en el concepte espai una paraula molt més neutra, i que, a més, es va convertir en la paraula clau d'aquesta manera de fer la geografia: tal com assenyala Molina³⁴ l'espai dels qui practiquen la geografia teoerètico-quantitativus és "l'espai relatiu, el que es mesura pel temps, pels costos (...) que es concep com un camp geomètric en el qual es valora tot allò que és mesurable".

La geografia radical descriu les desigualtats socials i com aquestes es reflecteixen en l'espai; també analitza quines són les causes d'aquestes desigualtats i, sobretot, intenta oferir solucions a aquests greus problemes socials. En tant que la geografia radical acostuma a ser d'esquerres (amb una diversitat interna que va dels radicals liberals i socialdemòcrates a marxistes de diverses menes, tot passant per anarquistes purs i altres crítics), i que l'anàlisi i estudi de la porció de la superfície terrestre que efectuen acostuma a tenir en compte tot el que fa referència a l'apropiació econòmica, política i social d'aquesta, els conceptes de paisatge i espai no s'utilitzen pas gaire. És amb aquesta mena de fer geografia que apareix d'una manera convincent el concepte territori, encara que no sigui d'ús exclusiu per part de la geografia radical: Sánchez defineix territori com "un espai geogràfic concret en un moment

³³ García Ramón (1985, p. 57).

³⁴ Molina (1986, p. 66).

donat i amb uns límits establerts"³⁵ i parla dels processos d'apropiació del territori, i que a través de les activitats dels éssers humans, la producció de l'espai social geogràfic significa un procés de territorialització. La definició del *Diccionari* citada amunt quadra perfectament amb aquesta manera de fer geografia.

La geografia humanista s'interessa per l'espai viscut i per com els individus perceben aquest espai viscut. És amb aquesta manera de fer geografia que es reflexiona profundament sobre el concepte de lloc: per lloc hom entén "un escenari d'interacció social" que pot ser descrit en termes de les seves característiques físiques i d'un conjunt de propietats específiques segons la forma en que les activitats humanes l'utilitzen.³⁶ En els llocs, els individus hi són presents, i en són la part fonamental. Per acabar amb el concepte lloc, cal llegir la següent cita d'Aurora García Ballesteros:

"Centre de significats, condició de la pròpia experiència, focus de vinculació emocional per als éssers humans, context per a les nostres accions i font de la nostra identitat, el concepte de lloc s'oposa al geometritzat espai abstracte del neopositivisme i, a diferència d'aquest, està ple de significats i valors, que són inseparables de l'experiència de qui l'habita, dels seus pensaments i sentiments."³⁷

En qualsevol cas, es pot veure que aquesta evolució (que no necessàriament progrés) de la manera d'anomenar la porció de la superfície terrestre que les geògrafes i els geògrafs estudien (paisatge, espai, territori, lloc), sempre acaba fent referència a una mateixa idea: una part més o menys gran de la superfície terrestre. En resum, diferents noms per una mateixa cosa.

³⁵ J.E. Sánchez (1991, p. 6). I per espai geogràfic, Sánchez entén "l'espai resultant de l'actuació de l'home sobre el medi físic, modificat segons els seus interessos".

³⁶ Gregory (1987a, p. 272).

³⁷ García Ballesteros (1992, p. 11).

En aquesta tesi s'utilitzaran dos d'aquests noms: espai i territori. Ambdós són utilitzats com sinònims, i si s'utilitzen ambdós és per una certa tradició existent: el concepte espai de vida³⁸ té un reconeixement científic, i el territori és un espai que s'utilitza per part dels éssers humans; i en aquesta tesi es parla de l'ús temporal del territori.³⁹

I.4.4. *L'espai de vida*

Estudiar el territori quotidià dels habitants d'una àrea determinada vol dir estudiar en quins àmbits territorials concrets es realitzen determinades activitats. El coneixement de l'espai de vida és bàsic per ordenar el territori i establir quins són els usos més profitosos per la qualitat de vida dels seus habitants. Així mateix, s'ha de saber quina és la població que utilitzarà el territori: com sempre, l'estudi de la relació entre població i territori és bàsic i fonamental en les ciències socials, i sobretot en la geografia de la població.⁴⁰

Per espai de vida⁴¹ hom entén la porció del territori on l'individu efectua les seves activitats. Aquesta noció engloba els llocs d'estada principals (com poden ser, entre d'altres, el lloc de residència o el de treball) i de pas (l'espai que es travessa quan hom viatja entre els diferents llocs), així com també tots aquells altres llocs amb els quals l'individu està en relació (els llocs de compra habituals i no habituals, els llocs on es va a passejar, els llocs on hom es relaciona amb altres

³⁸ Vegeu l'apartat següent, I.4.4.

³⁹ Vegeu l'apartat I.4.5.

⁴⁰ Vegeu el divertit i provocador text de Poulain (1991) sobre la necessitat d'estudiar la demografia a una escala local.

⁴¹ Vegeu en el llibre de Daniel Courgeau (1988) una interessant aplicació d'aquest concepte en l'estudi de les migracions. Així mateix, cal tenir present que Courgeau ha estat qui ha treballat més sobre aquest concepte d'espai de vida, però només teòricament, ja que no ha publicat cap treball empíric sobre el tema.

individus...). Tot això s'ha de tenir present perquè la societat en la qual vivim es caracteritza per una molt important mobilitat de la població, tal com s'explica en l'apartat I.4.6.

Els estudis sobre els moviments migratoris de la població són els que han utilitzat més el concepte d'espai de vida, ja que la migració pot suposar -o no- un canvi d'espai de vida. Si s'identifica migració amb canvi de residència exclusivament, aquest canvi no implica de forma necessària un canvi total d'espai de vida, ja que pot donar-se el cas que el lloc de treball, els llocs per anar a passejar, el lloc de compra habitual, etc., siguin els mateixos. Hom suposa que els canvis de residència que no comporten un trencament amb gran part de l'espai de vida no trastornen tant la quotidianitat com els que comporten un canvi total d'aquest espai. De totes formes, els treballs sobre els moviments migratoris no han estudiat empíricament la relació entre migració i canvi d'espai de vida per la manca general de dades sobre aquest tema.

Un segon gran grup d'estudis, els que tracten de l'organització i planificació territorial, tenen també un interès molt gran pel concepte d'espai de vida, ja que la localització espacial de determinats equipaments (escoles, hospitals, pistes esportives...) o serveis (botigues, restaurants, bancs i caixes d'estalvi...) està relacionada directament amb la població que els utilitza; aquesta població, però, gairebé mai és només la població empadronada al municipi, ja que com s'ha dit, la mobilitat dels individus és molt elevada. Cal tenir present, però, que tampoc aquest grup d'estudis s'ha dedicat a analitzar empíricament quins són els espais de vida dels individus, i ha reduït molt sovint l'anàlisi dels fluxos de mobilitat als que es donen entre lloc de residència i lloc de treball.

Els desplaçaments dels individus al llarg del seu espai de vida no es fan pas amb desordre ni caòticament. Estan organitzats a l'entorn de les relacions socials del

treball, de la freqüentació dels llocs on es concentren els béns de consum i de totes les ocasions informals de trobada amb d'altres individus. Hom pot veure dins de cada comunitat social els principals fluxos, valorar les distàncies i reconèixer els llocs de trobada. Tots aquests trajectes mostren la mobilitat dels individus en relació a l'organització social i l'organització espacial. En altres termes, els moviments pendulars de treball i els desplaçaments dels llocs on es consumeixen béns i serveis condicionen la creació dels espais socials. Aquesta mobilitat quotidiana es realitza dins d'un espai en que els seus límits s'expliquen per la combinació dels fets culturals, de classe i de la localització territorial dels llocs de treball, de residència i de lleure: en resum, l'espai de vida.

I.4.5. *L'ús temporal del territori*

Per a realitzar una activitat qualsevol s'ha de tenir present que s'ha de consumir alhora temps i espai, i que com el temps no es pot emmagatzemar (no hi ha la possibilitat de disposar de períodes de no-temps que puguem consumir quan ens vingui de gust), i que és impossible realitzar dues o més activitats en diferents llocs en el mateix període de temps. D'aquesta manera, per ús temporal del territori hom entendre la permanència d'un ésser humà - o un grup d'aquests- durant un període de temps delimitat en una part delimitada de la superfície terrestre.

L'ús temporal del territori per part dels éssers humans no és pas un centre interès nou en ciències socials: en un simposi internacional organitzat per la *Secretaría General de Economía y Planificación*, i que es va celebrar entre el 26 i 28 de maig de 1986 a Madrid amb el títol *Tendencias demográficas y planificación económica*, després de les ponències que van presentar Peter Hall i Manuel Castells va haver un debat força animat⁴² en el que Anna Cabré, tot

⁴² Vegeu Olano (1986, p. 453-464).

referint-se al tema de debat, que era el de la relació entre la població i la crisi urbana, va fer el següent parlament:

"Em pregunto fins a quin punt podem caracteritzar l'evolució de les ciutats en funció d'un simple creixement demogràfic mesurat en termes de població resident. Crec que això era vàlid fins una època recent, però que comença a no ser-ho i ho serà cada cop menys. Crec que vivim encara amb un concepte que ja està desfasat, i és el de què la immensa majoria de la gent viu, gairebé diria que neix, viu i mor, treballa, es distreu en un lloc, i que si canvia de lloc totes les seves activitats canvien a la vegada amb l'individu. Això és cada vegada menys cert. (...) Crec que aquest indicador de població resident segueix essent útil per a unes certes coses, però per a indicar la decadència o expansió d'una ciutat s'hauria de començar a encunyar altres indicadors que tinguessin en compte l'ús que realment se'n fa de la ciutat per les diferents categories de població".⁴³

Peter Hall va contestar a aquesta intervenció donant la raó a Anna Cabré sobre interès de l'ús temporal del territori per part de la població, tot afegint que en la geografia sueca ja feia temps que s'estava treballant en aquesta direcció. També cal veure en la intervenció d'Anna Cabré com l'ús temporal del territori va estretament lligat amb el concepte d'espai de vida definit anteriorment.⁴⁴

Així mateix, Oriol Nel.lo, en el Primer Congrés Català de Geografia, va dir que

"l'extensió cada vegada més gran del turisme estacional, l'increment del fenomen de la segona residència i l'augment general de la mobilitat de les persones fan cada vegada menys rellevants les anàlisis demogràfiques basades únicament en els censos de residents. Moltes àrees «desertitzades» fa uns anys són «buides» ara només uns dies a la setmana o uns mesos l'any".⁴⁵

Com es pot veure, des de fa una sèrie d'anys, hi ha un conjunt de científics socials que estan interessats en l'ús

⁴³ A Olano (1986, p. 455-456).

⁴⁴ Vegeu l'apartat II.2.3.2. i II.2.3.3.

⁴⁵ Nel.lo (1991, p. 63).

temporal del territori, essent un tema bàsic per a la planificació territorial.

I.4.6. *La mobilitat espacial dels individus*

La societat en la qual vivim té una mobilitat de la població molt important: els canvis de residència, la mobilitat quotidiana per raons de treball, la circulació habitual, són elements típics de les zones urbanitzades i industrials del món, dins de les quals s'ha d'enquadrar Catalunya. En qualsevol cas, es pot afirmar que una de les característiques bàsiques i fonamentals dels éssers humans és, precisament, la seva mobilitat, la qual permet relacionar-nos en un territori concret.

Les activitats dels individus en la societat actual exigeixen un elevat nombre de trasllats entre els diversos indrets que formen l'espai de vida, i generen una demanda molt elevada de desplaçament de mercaderies i informació. Les infraestructures de transport, doncs, són el suport de les relacions espacials entre els diferents llocs i de la mobilitat de les persones i de les mercaderies. Tenint en consideració que el sistema econòmic dominant actual es fonamenta, cada cop més, en la internacionalització de tots els elements econòmics i que els centres de producció i de mercat estan cada vegada més dispersos, resulta obvi afirmar que la facilitat de la mobilitat dels individus, de les mercaderies, de la informació és indispensable per a l'èxit econòmic de la societat. Sembla ser, a més, que hi ha una clara coincidència entre els llocs on hi ha una més alta mobilitat i on hi ha un major desenvolupament econòmic i índex més alt de benestar.

Però, sense cap mena de dubte, un dels aspectes que presenta més dificultats a l'hora de realitzar estudis territorials és l'anàlisi de la mobilitat de la població i de les relacions entre les diferents localitats que configuren el territori quotidià dels individus. Així doncs, moltes vegades l'estudi de la mobilitat queda només apuntat.

La mobilitat obligada per raó de treball és una de les variables que s'han utilitzat més vegades a l'hora de definir els límits d'una regió metropolitana, ja que aquestes són unes dades no gaire difícils d'aconseguir. Així mateix, la mobilitat obligada entre el lloc de residència i el de treball ha estat utilitzada en diferents estudis i treballs per analitzar el comportament dels individus del territori, per planificar certs serveis públics, i per formular diverses propostes per millorar el funcionament de la societat.

Dins del concepte de mobilitat que s'utilitza en aquesta tesi, no s'inclouen, en cap cas, les altres possibles accepcions del concepte mobilitat en les ciències socials, com ara la mobilitat social (entesa com un moviment ascendent o descendent en la jerarquia social) o la mobilitat residencial (entesa com una migració).

I.4.7. La qualitat de vida

En els paràgrafs següents es pot comprovar com el concepte de qualitat de vida és un concepte difícil de definir. No hi ha una quantificació exacta sobre quan la qualitat de vida és molt dolenta, dolenta, bona, molt bona, excepcional..., ja que el concepte de qualitat de vida inclou aspectes psicològics i individuals que fan referència a una situació de benestar social en la qual les necessitats i aspiracions de la població estan ateses. Hom suposa que el concepte de qualitat de vida incorpora necessitats fisiològiques (menjar, habitatge, vestit), altres béns que es consumeixen però que no són indispensables per a l'estricta supervivència física, unes certes aspiracions intel·lectuals i l'accés i participació en una àmplia gamma d'activitats socials.

Així doncs, es tracta de relacionar la formació i millora de la capacitat humana per a participar en la vida social (amb un millor estat de salut, un règim alimentari bo, uns millors coneixements, un millor medi) i l'oportunitat per utilitzar aquestes capacitats en les

activitats fonamentals dels éssers humans (residència, educació, treball, aprovisionament, oci i lleure, relacions socials). Trobar indicadors numèrics sobre aquests aspectes és difícil, si no impossible; per tant, les actuacions de planificació sobre la qualitat de vida s'han de fer més amb sentit comú que no pas sobre uns índexs dels quals no es disposa, i que si hom en disposa, sovint no se sap ben bé què representen ni com comparar amb altres situacions.

Interès de la qualitat de vida per part de la geografia és molta a partir del "descobriment" de la pobresa per part dels geògrafs i geògrafes, ja que fa que s'interessin per la desigualtat social de l'espai.⁴⁶ La geografia del benestar n'és un clar exemple d'aquest interès per la qualitat de vida, i geògrafs com D.M. Smith es preocupen per saber quins grups d'individus reben què, perquè ho reben aquests i no uns altres, on es rep i de quina manera es rep;⁴⁷ així mateix, la quantitat i la qualitat del que es rep i consum, el lloc on es produeixen els béns i de la manera com es produeixen i distribueixen són les principals preocupacions de la geografia del benestar,⁴⁸ que evidentment, està íntimament relacionada amb la qualitat de vida.

Sense cap mena de dubte, els planificadors sempre tenen -o haurien de tenir- en ment interès per millorar la qualitat de vida dels individus pels quals es planifica. Per això només cal veure el Pla Territorial General de Catalunya, on un dels seus objectius és el de millorar la qualitat de vida dels habitants a Catalunya. Lamentablement en cap lloc del Pla Territorial es defineix què s'entén per qualitat de vida, i només en l'apartat de la *Memòria* del Pla Territorial es donen uns estàndards provisionals mínims dels diferents tipus d'equipaments (tants metres quadrats

⁴⁶ Vegeu l'apartat I.4.3. quan es parla de territori i de geografia radical.

⁴⁷ Vegeu els treballs de Smith (1973 i 1980).

⁴⁸ García Ramón (1985, p. 144).

edificables o de sòl per habitant dels equipaments segons la categoria del municipi). Per aquests planificadors, doncs, la qualitat de vida es redueix a disposar -o no- d'un mínim d'equipaments.⁴⁹

Per finalitzar aquest recull d'idees sobre qualitat de vida, només cal citar una conferència que va fer pel màster de planificació del Departament de Geografia de la *London School of Economics* una geògrafa de la immobiliària britànica Richard Ellis l'any 1991, que tractava del paper de Londres dins del sistema urbà mundial. Aquesta conferència estava preparada perquè l'escoltessin una sèrie de polítics i d'executius d'alt nivell, i per tant, va utilitzar un gran nombre de transparències amb una, dues o tres frases cadascuna, amb un llenguatge simple i esquemàtic per tal que els seus principals destinataris (gent que ha de dir frases per tal que els diaris puguin posar titulars atractius) les poguessin recordar i utilitzar en qualsevol moment. En la conferència, aquesta geògrafa va dir, entre moltes altres coses, que perquè una ciutat tingui èxit dins del sistema mundial de ciutats ha de tenir una certa qualitat de vida; aquesta qualitat de vida va ser definida exclusivament amb una paraula i tres adjectius: la qualitat de vida és un ambient net, segur i agradable. En cap moment de la xerrada, però, va dir com es podia aconseguir això.

Per tant, la definició de qualitat de vida queda amb un grau de divagació força elevat. De totes formes, en aquesta tesi hom entendreà per qualitat de vida tots aquells aspectes que fan que la percepció que té qualsevol individu del seu espai de vida sigui prou bona com perquè demostrï satisfacció de poder-lo utilitzar per la seva vida quotidiana. Això no vol dir pas que la qualitat del propi espai de vida no es pugui millorar: la disminució del nombre de persones analfabetes, la creació de nous centres sanitaris, la neteja dels carrers o la seva il·luminació,

⁴⁹ Pla Territorial General de Catalunya (1995, p. M.73-79).

la millora del transport públic... són aspectes de difícil quantificació a l'hora d'avaluar la seva bondat, però que la seva implantació en el territori fa que la percepció que hom té de la pròpia qualitat de vida sigui més -o menys- bona.

I.4.8. *La Regió Metropolitana de Barcelona*

Delimitar el territori a estudiar suposa sempre un seguit de dubtes, discussions i, fins i tot, malentesos. Un exemple clar d'això es troba en les comarques de Catalunya: els treballs de Lluç i Nel.lo⁵⁰ recullen aquest debat només parcialment, ja que la totalitat d'articles i treballs sobre aquest tema superaria de molt la capacitat lectora de qualsevol persona interessada en el tema. I posar límits a la regió metropolitana de Barcelona no és pas més fàcil que delimitar les comarques.⁵¹ Els límits de Barcelona i de la seva regió metropolitana no són gens clars, ja que divergeixen segons les variables que s'utilitzin. Per altra banda, aquests límits han anat canviant al llarg del temps, segons els interessos de qui ha estudiat el tema i de qui ha de planificar el territori.

Cal veure, a més, si és necessari per a algú delimitar la regió metropolitana de Barcelona d'una manera precisa i exacta, i, en cas afirmatiu, si això és possible. Sigui com sigui, la metodologia i la ideologia emprades, marcarien força els límits de la regió metropolitana de Barcelona, ja de bon començament, i qualsevol proposta seria discutida i discutible.

Moltes de les ciutats de tot el món han tingut un creixement, tant en superfície construïda com en població

⁵⁰ Lluç i Nel.lo (1983 i 1984).

⁵¹ En l'acte que es va celebrar a l'Institut d'Estudis Catalans el 28 de març de 1993, en ocasió del III Col.loqui de Geografia Euskalerrria-Catalunya sobre la *División y organización del territorio en Catalunya y Euskadi*, Vicenç Biete, president de la Societat Catalana de Geografia, va dir la següent frase, que val la pena recordar: "Quan dibuixem els límits de la comarca és quan la fem malbé".

que les habita, molt ràpid en els darrers anys. Això ha fet que els límits de les ciutats siguin uns límits imprecisos, mentre que en èpoques anteriors eren més visibles, essent les muralles un exemple paradigmàtic d'allà on s'acabava la ciutat i on començava el camp. Gràcies a l'accés fàcil i massiu de l'automòbil ha estat possible la difusió en l'espai dels llocs de treball, dels llocs de residència, dels llocs de lleure, dels llocs on es va a comprar. El centre de la ciutat continua existint com un lloc especial, ja que acostuma a ser el valor de canvi d'una àrea més gran que és coneguda com la *regió metropolitana de...* (i aquí apareix el nom del centre urbà).

La regió metropolitana de Barcelona compleix els requisits que acostumen a tenir les regions metropolitanes del món occidental: un centre amb un nom conegut (Barcelona), una difuminació al seu redós de nous barris residencials de tot tipus (que sovint s'han desenvolupat al voltant dels centres dels antics pobles rurals), una creació d'una xarxa de carreteres, autopistes, rondes... que permeten una elevada mobilitat de la població i una accessibilitat d'aquesta població a qualsevol punt de la regió metropolitana, i el fet que aquesta xarxa permet ubicar qualsevol mena de negoci a qualsevol lloc (amb les limitacions òbvies de la rendibilitat econòmica).

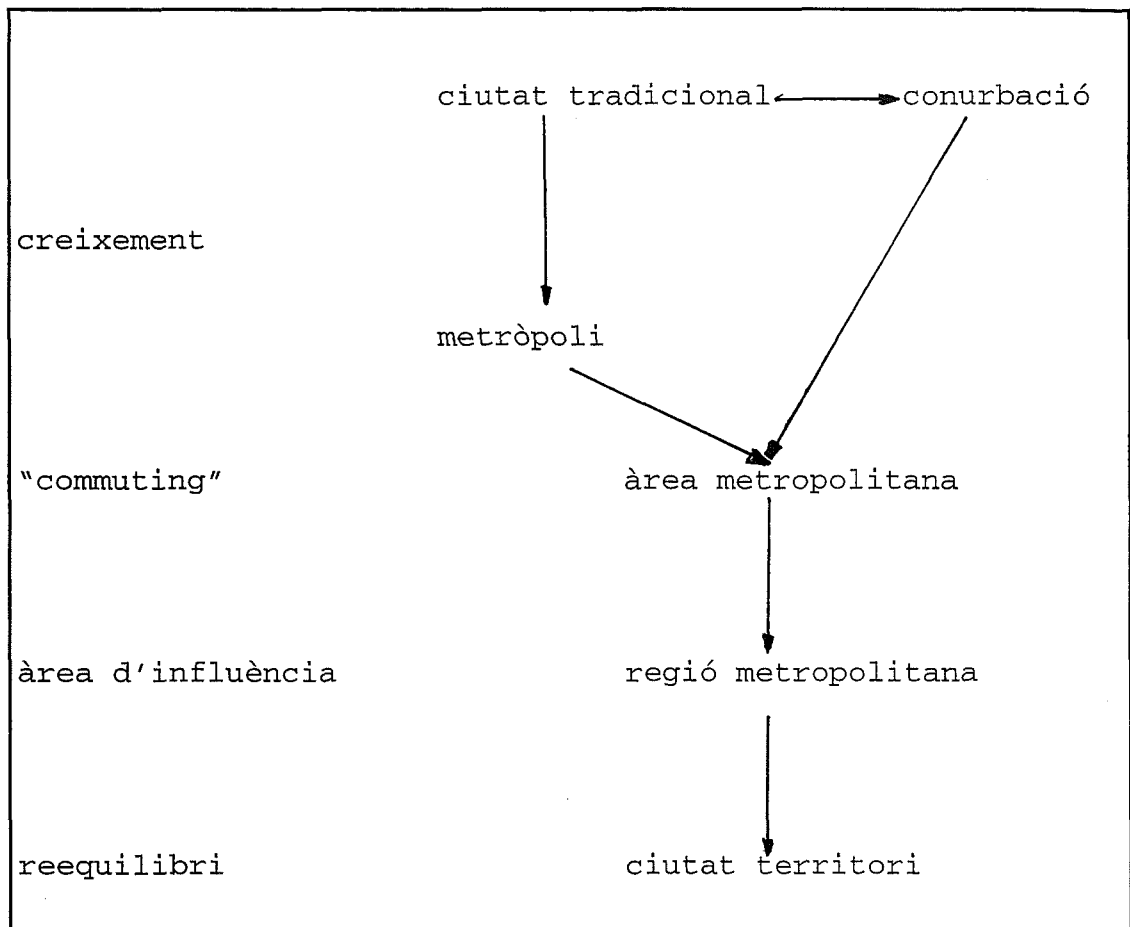
La bibliografia sobre aquest tema de delimitació de regions metropolitanes és àmplia i suggeridora, com també ho és la que reflecteix aquesta mena de treballs pel cas concret de la regió metropolitana de Barcelona.⁵² Entre molts d'altres, cal destacar l'aportació de Juli Esteban qui aplica un esquema molt útil per a explicar el procés de construcció de l'àrea de Barcelona.⁵³

⁵² Com un dels darrers exemples sobre aquest tema, cal consultar la col·lecció *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona. Territori, estratègies, planejament*, editada per l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

⁵³ El gràfic I.1. d'aquesta tesi s'ha extret del treball de Juli Esteban (1991).

Gràfic I.1.

Els àmbits metropolitans d'un territori

Font: J. Esteban (1991, p. 94).

Amb les paraules de Juli Esteban, "aquest esquema expressa un procés i a la vegada utilitza categories que es donen simultàniament en diferents àmbits del territori". A Catalunya s'ha donat aquest procés històric amb el pas per totes i cadascuna de les etapes assenyalades, possiblement amb l'excepció de la darrera, la de ciutat-territori reequilibrat, a la qual encara no s'ha arribat.

Els exemples són clars: de ciutat tradicional que se sap on comença i on acaba, a Catalunya n'hi ha encara moltes, però són ciutats petites o mitjanes (Balaguer, Figueres, Ripoll); de conurbacions, enteses com el creixement simultani, recíprocament influït, de dues o més

ciutats pròximes, entre les quals arriba a desaparèixer l'espai rural intersticial, n'hi ha poques, a part de les de l'àrea metropolitana de Barcelona, encara que Girona amb Salt en podria ser una, o Granollers amb Canovelles una altra; de metròpoli, entenent com a tal la ciutat principal d'un país, que, a més, té certa importància en el conjunt de nuclis urbans mundials, a Catalunya només hi ha Barcelona; a més, hi ha altres quatre nuclis regionals organitzadors del territori, Girona, Lleida, Manresa i Reus-Tarragona, que, en cap cas exerceixen, però, un paper comparable al de Barcelona en la jerarquia urbana mundial; finalment, d'àrees metropolitanes a Catalunya, n'hi ha una d'evident, la de Barcelona, mentre que la de Tarragona-Reus és en fase de consolidació.

En l'actualitat es pot dir que Catalunya és una unitat territorial amb un centre, Barcelona, que juga un paper fonamental en la seva estructuració territorial, econòmica i política. Els límits de la regió metropolitana de Barcelona no estan gens clars, ja que segons les variables que s'utilitzin en surten de diferents; així mateix, els límits han anat variant al llarg del temps segons els interessos dels estudiosos sobre el tema i dels qui havien de planificar el territori.

El gràfic I.1. permet classificar el territori de la regió metropolitana de Barcelona en diferents sectors. L'originària ciutat tradicional de Barcelona s'ha anat convertint en una conurbació al llarg del segle XX i, en l'actualitat, és un continu urbà centrat pel municipi de Barcelona, sense solució de continuïtat amb els municipis de l'Hospitalet de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Joan Despí i Cornellà de Llobregat per la banda del Llobregat, i Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs i Montgat per la banda del Besòs. La població resident en aquesta conurbació és de prop de 2.500.000 habitants i la superfície és de 170 km², aproximadament. Els municipis d'aquesta àrea tenen una relació de mobilitat obligada per raons de treball interna

que supera el 85% dels viatges; les relacions de cada municipi amb Barcelona superen el 40% dels desplaçaments totals de cada municipi. Aquesta conurbació és la que els anys cinquanta es convertí en metròpoli.

A partir dels anys seixanta, a Barcelona i la seva àrea més propera, hi arriba la segona onada immigratòria (amb un saldo migratori d'un milió i mig de persones entre 1960 i 1975), comença un període de massiva construcció d'habitatges, s'instal·len fàbriques i serveis, i la societat comença definitivament a modernitzar-se. Amb tot aquest procés, la qüestió de la mobilitat obligada pren una importància cabdal, ja que els desplaçaments entre lloc de residència i treball esdevenen massius i, cada cop, més allunyats en temps i espai (el *commuting*).

A l'àrea metropolitana, a més de la conurbació descrita abans, hi ha un sector que es coneix com la primera corona metropolitana i que és una mica més gran que l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona, tal com es pot veure en el mapa I.3. Aquesta àrea metropolitana és la zona de Catalunya on la influència del continu urbà és més evident. El conjunt de l'àrea metropolitana és un territori d'uns 600 km² i d'uns tres milions d'habitants, amb una edificació urbana de diversa morfologia i amb fortes discontinuïtats (Collserola i el delta del Llobregat, en són exemples palesos), que eviten l'ocupació total del sòl per carrers i edificis.

La penúltima figura que apareix en el gràfic I.1. és la regió metropolitana. En aquest àmbit es troba una segona corona, on la influència de Barcelona persisteix, bé que no d'una manera tan forta com en la primera corona, a causa de la presència d'un seguit de ciutats mitjanes, de diferent grandària poblacional, que fan de contrapès de Barcelona dins de l'estructura territorial de la regió metropolitana. Aquestes ciutats -Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa, Martorell, Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú- són centres de petites àrees amb una certa personalitat pròpia. Aquestes ciutats han incrementat la seva relació

amb el centre metropolità, Barcelona, alhora que han augmentat el seu paper de centre econòmic, social i de serveis.

En el conjunt de la regió metropolitana s'ha donat un procés d'interrelació entre activitats productives, amb un important augment de fluxos de tota mena, així com un increment de les relacions vinculades amb el lleure, entre els habitants de les diferents contrades de la regió metropolitana de Barcelona.

Tal com es desprèn del gràfic I.1., el futur territorial al qual hom vol arribar és el de la ciutat-territori o ciutat-regió. Aquest concepte sorgí de les reflexions de diversos urbanistes anglosaxons de començaments de segle XX, com ara Geddes, Howard o Mumford, que l'entenen com un territori articulat a partir d'un conjunt d'àrees urbanes separades, però molt interrelacionades. La ciutat-regió supera la idea de la ciutat com un continu edificat que es contraposa a les àrees no ocupades i/o rurals, ja que hom suposa que tota la població d'aquest territori articulat té el mateix nivell de vida, visqui en un nucli urbà gran o en un poble petit. Es tracta, en poques paraules, de la urbanització de tota la societat, sense haver d'edificar tot el territori. Tal com diu Juli Esteban "s'està expressant la voluntat d'incorporació de les distintes parts del territori a una idea comú pel que fa a objectius de ciutadania, d'equilibri i de complementarietat. Entès així, és clar que el concepte de ciutat-territori és especialment proposable com a desideràtum de regions metropolitanes com la de Barcelona".⁵⁴ De fet, la ciutat-regió es basa en la idea d'una fàcil accessibilitat, sense que sigui necessària la proximitat i la contigüitat territorial.⁵⁵

Segons què s'entengui per àrea d'influència de Barcelona, els límits en seran uns o altres. El mapa I.3.

⁵⁴ Juli Esteban (1991, p. 4).

⁵⁵ Ribas i Piera (1991, p. 303).

mostra diverses propostes, cadascuna amb una delimitació diferent, però que es poden simplificar en dues: l'àrea metropolitana, amb uns 400-800 km², o bé la regió metropolitana, amb uns 2.500-4.400 km². El mapa I.3. utilitza, doncs, un seguit de fonts diverses per delimitar els dos nivells. Pel que fa a l'àmbit territorial de l'àrea metropolitana de Barcelona, s'han considerat cinc possibles unitats: l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona, l'actual Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, l'Entitat Metropolitana de Transports, l'Entitat Metropolitana de l'Aigua i Residus i el mercat de treball de Barcelona definit per Manuel Esteban.⁵⁶ Els municipis s'han classificat segons a quantes d'aquestes cinc unitats metropolitanas pertanyen. Pel que fa a l'àmbit territorial de la regió metropolitana, s'han considerat quatre unitats diferents: la Regió I (que inclou les comarques del Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental), la Regió I ampliada (que, a les comarques citades, l'Alt Penedès i Garraf), el mercat de treball de Barcelona segons Margarida Castañer⁵⁷ i la regió de Barcelona segons la proposta de Lluís Casassas i Joaquim Clusa.⁵⁸ Com es pot veure en aquest mapa I.3., on es dibuixen els diversos límits de l'àrea metropolitana de Barcelona, aquests són diferents, tant si es refereixen a l'àrea com a la regió. I el que és més interessant: tots tenen una justificació teòrica i territorial que els fa prou bons. A més, sembla convenient recordar que hi ha altres organismes, més o menys públics, que tenen una àrea d'influència real en la planificació territorial metropolitana que depassa el municipi de Barcelona: el

⁵⁶ Manuel Esteban (s.d. a).

⁵⁷ Castañer (1993). De fet, només s'han assenyalat els municipis que no són inclosos en la Regió I ampliada; cal tenir present que una part important dels municipis més exteriors respecte de Barcelona no formen part d'aquest mercat de treball.

⁵⁸ Lluís Casassas i Joaquim Clusa (1981).

ConSORCI de la Zona Franca, la Fira de Barcelona o el Port Autònom de Barcelona.

Cal recordar breument quina ha estat la definició territorial de l'espai metropolità. La primera visió s'obté del treball de Pau Vila *La fesomia geogràfica de Catalunya*, on es dibuixa el "vuit català", àrea que comprèn tot el territori inclòs dins de les línies de ferrocarril que es clouen a Sant Vicenç de Calders i a Massanet; aquest espai metropolità s'assembla a l'àmbit regional.⁵⁹ La segona delimitació en el temps és la del *Plan de Ordenación Urbana de Barcelona y su comarca* del 1953; l'àmbit delimitat és el dels 27 municipis que després formaren la Corporació Metropolitana de Barcelona. La tercera delimitació és la del *Plan Director del àrea metropolitana de Barcelona* de 1966, que inclou les set comarques de la Regió I ampliada. La quarta delimitació és la del *Pla General Metropolità* de 1976, que agrupa els 27 municipis de la Corporació Metropolitana de Barcelona. Finalment, el *Pla Territorial Parcial de la Regió I Ampliada*, que s'està acabant de perfilar, sota la direcció d'Albert Serratosa, torna a prendre com àmbit territorial la regió i no l'àrea.

És clar que existeix una regió metropolitana de Barcelona de límits diversos i imprecisos. Malgrat que sigui difícil de determinar on acaba, la regió metropolitana de Barcelona té una estructura territorial física ben clara, ja que està situada, de manera aproximada, entre la Serralada Prelitoral i la línia de costa, i entre els rius Tordera i Foix. Dins d'aquest àmbit, la Serralada Litoral separa la Depressió Prelitoral (el "carrer major" de Catalunya, segons molts geògrafs) de la petita franja litoral, i els rius Llobregat i Besòs canalitzen i permeten un accés fàcil cap a l'interior de Catalunya.

Així doncs, es pot veure com les diferents delimitacions de l'àmbit metropolità barceloní s'han

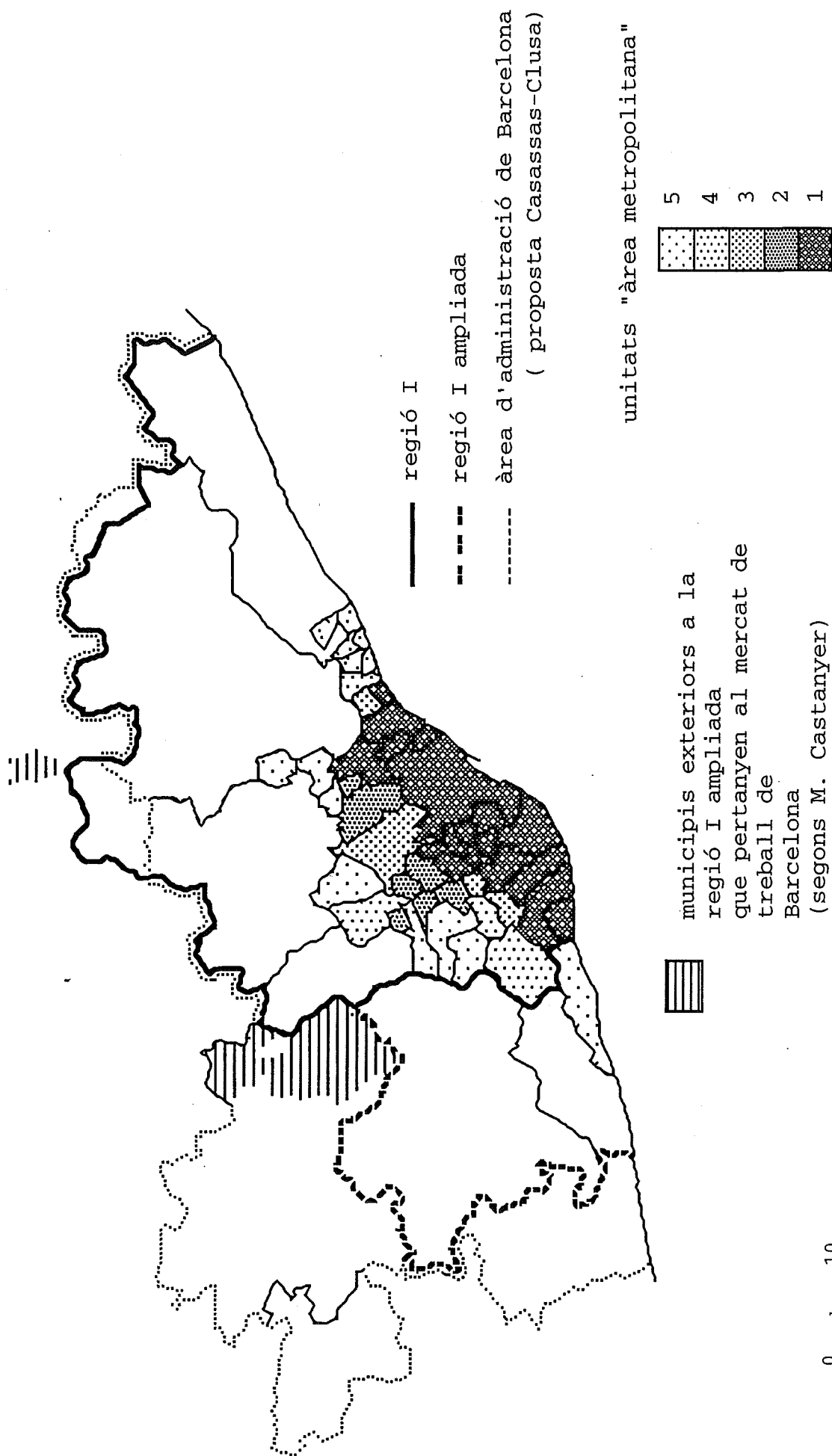
⁵⁹ Vegeu el mapa I.6.

centrat sobre el que s'ha denominat "àrea metropolitana" o sobre el que s'ha anomenat "regió metropolitana", i que no hi ha hagut cap altra aportació, des de la planificació territorial, amb uns àmbits diferents a aquests dos.

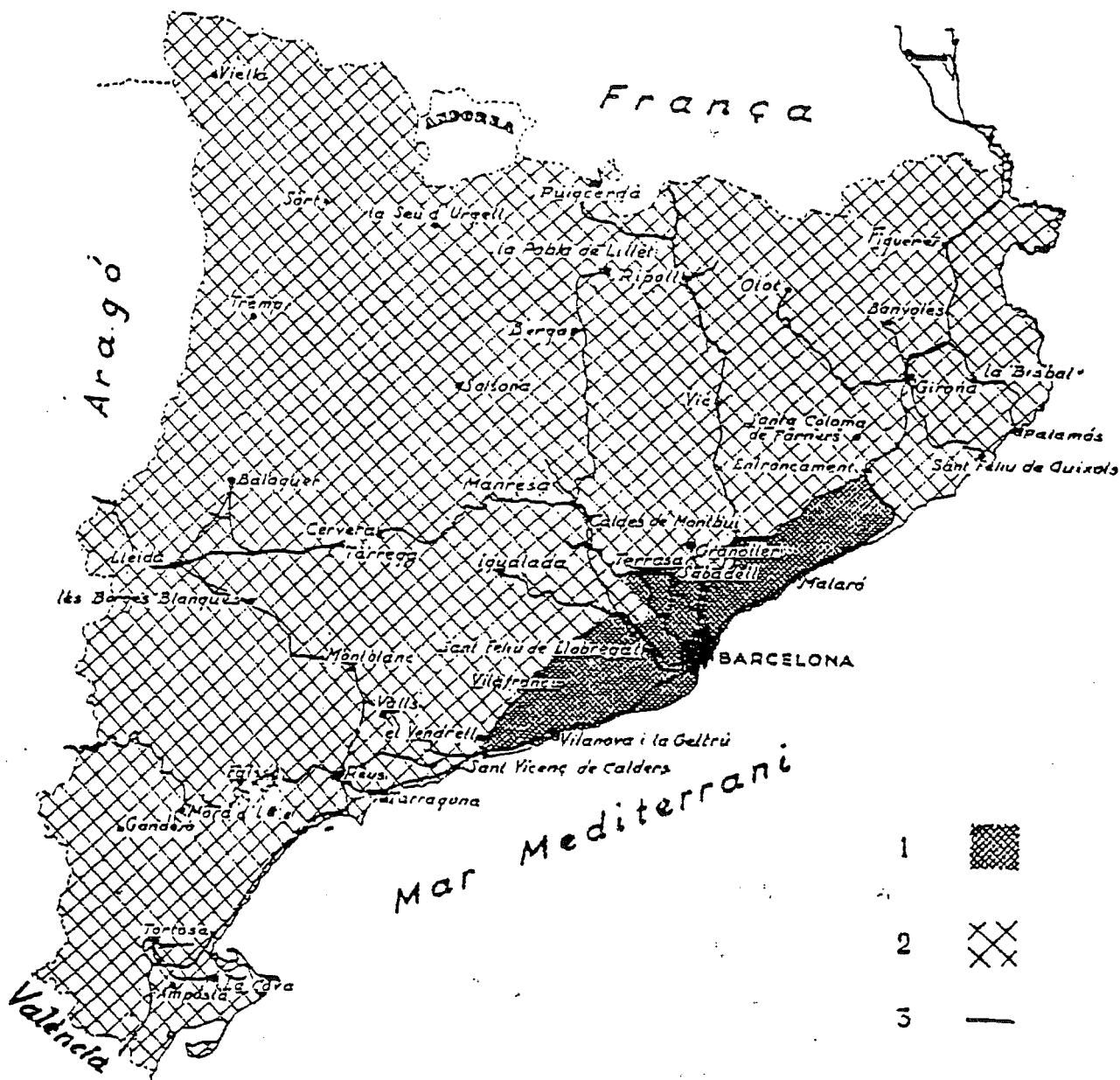
El paper de la regió metropolitana de Barcelona en l'estructura territorial de Catalunya és força clar: el valor de canvi és el topònim Barcelona; tot el qui n'estigui a prop o en tingui una accessibilitat fàcil se'n beneficia; l'allunyament en distància i en temps del centre barceloní és un desavantatge. Aquest, doncs, és el paper de Barcelona i de la seva àrea d'influència més directa sobre el territori de Catalunya. El que no és tan clar, però, són els seus límits.

Després de tot el que s'ha dit en aquest llarg apartat de la delimitació de l'àrea d'estudi, cal justificar quina és la decisió que s'ha pres. I aquesta decisió no és cap altra que la identificació de la regió metropolitana de Barcelona amb els 126 municipis de les comarques del Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental, àrea que coincideix amb la Regió I de la divisió territorial proposada per la Ponència dirigida per Pau Vila el 1931. S'ha hagut de triar aquesta opció per una raó pràctica: les dades utilitzades en la segona part d'aquesta tesi, s'han obtingut de l'*Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*, que fan referència aquesta àrea. De totes formes, l'àrea escollida es troba dins dels límits habituals del que hom entén per regió metropolitana de Barcelona tal com s'ha pogut veure en aquest apartat.

Els diferents límits de la Regió Metropolitana de Barcelona

Font: Elaboració J. Burgueño a LL. Casassas i J. Casassas, directors 1994.

CROQUIS COMPARATIU DE LA SUPERFÍCIE DEL "VUIT" FERROVIARI
AMB LA RESTA DE CATALUNYA

1. Territori inclòs dins el vuit ferroviari; 2, la resta del territori de Catalunya;
3. ferrocarrils.

Font: Vila, P. 1937

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ, BIBLIOGRAFIA I FONTS PER A L'ESTUDI DE
L'ÚS TEMPORAL DEL TERRITORI

II. EXPLORACIÓ DE LA BIBLIOGRAFIA. UNA INTERPRETACIÓ PERSONAL

II.1. La geografia de la població: entre la tradició i les noves propostes

L'interès per a l'estudi de la població i de les seves característiques demogràfiques (creixement, natalitat, mortalitat, migracions, estructura per sexe i edats...), socioeconòmiques (instrucció, activitat...) i geogràfiques (distribució espacial de la població i de les seves característiques demogràfiques, socials i econòmiques) és molt gran i és present en les activitats científiques des de fa molt temps. Hi ha diverses obres que mostren aquesta llarga història dels estudis de població, i a elles remeto.⁶⁰ En qualsevol cas, el que es farà aquí és una reflexió personal sobre diversos manuals de geografia humana i diverses aproximacions sobre els estudis de geografia de la població, per tal d'emmarcar la tesi que es presenta.

Si per geografia humana es pot entendre la disciplina científica que estudia com l'ésser humà modela el món,⁶¹ sembla obvi que l'estudi de la població és una part bàsica i fonamental de la geografia humana. Però la població pot ésser estudiada de moltes maneres: en qualsevol treball de geografia humana -tal com el seu nom indica- apareix inevitablement d'una manera o d'altra l'ésser humà, i només cal veure la multitud de treballs de geografia humana per

⁶⁰ Un text clar és el de G. Poulalion (1984, p. 153-222), en el qual hi ha una història més o menys cronològica de la demografia i dels estudis de població. Bourgeois-Pichat (1978) fa una història dels estudis de població en relació a les altres activitats científiques: biologia, economia, sociologia... Amb quatre pàgines, D. Noin (1979, p. 13-17) centra aquests temes d'una manera molt clara. Finalment, M. Livi-Bacci (1990) fa una història de la població mundial carregada d'una erudició gairebé immillorable sobre les diverses opinions que ha provocat l'evolució de la població a les persones contemporànies dels fenòmens analitzats i a les persones que hi han reflexionat.

⁶¹ Haggett (1987, p. 222).

adonar-se d'això. Un breu repàs de diversos manuals de geografia humana permeten veure aquesta diversitat.

Cal tenir present que el treball que aquí es presenta és un treball de geografia de la població. Aquesta branca de la geografia humana estudia les formes de relació entre la naturalesa dels llocs amb les variacions espacials en la distribució, composició, migració i creixement de les poblacions.⁶² Per tant, el repàs de com els manuals de geografia humana tracten a la població es farà des d'aquesta perspectiva.

Els manuals escollits ho han estat més o menys aleatòriament: alguns són prou coneguts i utilitzats en els plans d'estudi actuals, altres s'han convertit en clàssics que cal conèixer per saber d'on venim, altres tenen una situació marginal dins el currículum actual. Començarem per eliminar aquells que no tracten gens ni mica la geografia de la població: Bailly i Béguin,⁶³ Chisholm,⁶⁴ Smith.⁶⁵

Podem seguir per aquells manuals que tracten tangencialment aquesta temàtica: Bruhnes,⁶⁶ Gourou,⁶⁷ Haggett,⁶⁸ Herbertson i Herbertson⁶⁹ i Walmsley i Lewis.⁷⁰ En els llibres de Bruhnes, Gourou i Herbertson i Herbertson només apareixen referències al tema de les densitats de població.⁷¹ El tema de la densitat de població com un dels

⁶² Odgen (1987, p. 207).

⁶³ Bailly i Béguin (1992).

⁶⁴ Chisholm (1975).

⁶⁵ Smith (1980).

⁶⁶ Bruhnes (1964).

⁶⁷ Gourou (1981).

⁶⁸ Haggett (1976).

⁶⁹ Herbertson i Herbertson (1927).

⁷⁰ Walmsley i Lewis (1984).

⁷¹ Entre les pàgines 37 i 47 del llibre de Bruhnes (1964) hi ha una idea que l'autor suggereix amb certa contundència: allà on hi ha una

pilars de la geografia de la població -i la geografia humana- més tradicional és força clara a partir de l'afirmació de Gourou⁷² que diu que la densitat de població posa en marxa tots "els engranatges de l'explicació geogràfica: per què tants homes en determinada superfície? quines són les tècniques de producció que justifiquen aquesta densitat? estan d'acord les condicions naturals amb la presència de determinada quantitat d'homes en una determinada superfície?". Haggett parla del poblament a partir dels nusos (tot identificant-los amb nuclis de població) i les jerarquies d'aquests nusos. Finalment, Walmsley i Lewis tracten de les raons que justifiquen les migracions i la mobilitat residencial.

De manuals de geografia humana que tractin a la geografia de la població d'una manera clara i específica n'hi ha diversos: Bailly,⁷³ Claval,⁷⁴ Derruau,⁷⁵ Jones,⁷⁶ Krebs,⁷⁷ Puyol, Estébanez i Méndez.⁷⁸ Mentre el llibre de Krebs té una especial referència al tema de la densitat⁷⁹ els altres no li dediquen tanta atenció. Els temes que es tracten són la diversitat dels règims demogràfics (a partir de la natalitat i mortalitat), les migracions, l'estructura per sexe i edat, l'activitat econòmica de la població i la distribució territorial de la població. El manual on la geografia de la població està més tractada -i amb més cura-

elevada densitat de població hi ha aigua en quantitat suficient per al seu manteniment. Així mateix, a la pàgina 244 hi ha un mapa de les densitats d'Escandinàvia amb alguns comentaris descriptius.

⁷² Gourou (1981, p. 139).

⁷³ Bailly (1984).

⁷⁴ Claval (1980).

⁷⁵ Derruau (1971).

⁷⁶ Jones (1977).

⁷⁷ Krebs (1931).

⁷⁸ Puyol, Estébanez i Méndez (1988).

⁷⁹ El llibre té tretze capítols, i en dedica un, el capítol XI, de manera gairebé exclusiva a aquest tema.

és el de Puyol, Estébanes i Méndez, on Rafael Puyol escriu entre les pàgines 51 i 238 sobre les fonts demogràfiques, la distribució espacial, el moviment natural, la mobilitat espacial, l'estructura de la població, el creixement de la població, la relació entre població i recursos i les polítiques demogràfiques. Aquest capítol podria convertir-se en un correcte manual de geografia de la població sense gaires problemes.

Com es pot veure d'aquest llistat, la geografia de la població apareix i desapareix dels manuals de geografia humana sense cap norma que ho justifiqui. En qualsevol cas, el fet de no tenir present que els canvis en la població per raons de moviment natural, migració, estructura i distribució territorial afecten a la resta de temes que estudia la geografia humana no deixa de sorprendre.

Però una cosa són els manuals de geografia humana i una altra molt diferent la investigació d'aquelles persones que fan geografia de la població. Si en el títol d'aquest apartat s'ha posat "*entre la tradició i les noves propostes*" és justament perquè la investigació en geografia de la població ha anat evolucionant al llarg del temps.

Si la lectura d'alguns manuals de geografia humana mostra d'una manera sintètica quins són els temes centrals de la geografia de la població, la lectura d'alguns manuals de geografia de la població tornen a mostrar quins són aquests temes, a més dels enfocaments teòrics i metodològics.⁸⁰ D'aquesta lectura cal fixar-se en la permanència dels temes i dels mètodes més que no pas en les innovacions; aquestes són molt llampants i provoquen interessants reflexions i discussions,⁸¹ com són els setze

⁸⁰ Entre molts manuals de geografia de la població, s'han consultat els d'Alexéev (1987), Clarke (1984a), Gentileschi (1991), George (1971), Hornby i Jones (1993), Jones (1981, 1990), Noin (1979), Noin i Thumerelle (1992), Pacione (1986), Thumerelle (1996), Trewartha (1973), Vinuesa, coordinador (1988), Woods (1979), Woods i Rees (1986), Zelinsky (1971).

⁸¹ Els exemples els podem trobar en els llibres de Woods (1979 i 1982b) i el de Woods i Rees (1986).

informes que han aparegut entre 1977 i 1994 sobre els estudis de la població al *Progress in Human Geography*, una de les revistes més prestigioses dins el camp de la geografia humana. Els quatre primers les va escriure J.I. Clarke; els cinc següents R. Woods; B. Heenan, els tres següents, seguits per altres tres d'Alan Findlay; el darrer l'ha escrit A. Nash.

Una de les primeres coses que s'ha de destacar d'aquests setze informes és que els de Clarke, Findlay i Nash -és a dir, els inicials i els darrers- duen per títol *geografia de la població*, mentre que el títol dels de Woods i Heenan és *estudis de població*. Amb això ja es pot veure una certa divergència dins de la geografia de la població, podent-se assenyalar tres grans línies de treball. La primera seria la permanència de la geografia de la població tradicional, centrada en l'interès per la forma en que la gent està distribuïda en l'espai, la forma en que aquestes distribucions canvien i els processos que estan en la base d'aquests canvis.⁸² La segona seria una aproximació -fins i tot integració- en la demografia a partir de la utilització dels mètodes i de les tècniques demogràfiques, tot creant un nou concepte que seria la *demografia espacial*: Woods⁸³ escriu que "la geografia de la població han fet contribucions com si fos autèntica demografia", tot utilitzant models multiregionals per a fer projeccions, analitzant els efectes reals de les polítiques de població i fent recerca en el canvi demogràfic a llarg termini. La tercera seria l'interès per a fer estudis de població amb rellevància social, tractant temes marginals a la demografia però plenament relacionats amb la geografia urbana i la social.⁸⁴

⁸² Findlay (1991).

⁸³ Woods (1984).

⁸⁴ Jordi Pascual (1995) coincideix força amb aquestes afirmacions en la seva anàlisi dels articles de geografia de la població publicats a *Area* i *The Professional Geographer* entre 1990 i 1995.

D'exemples d'estudis clàssics i tradicionals n'hi ha molts.⁸⁵ L'esquema habitual comença per una evolució històrica de la població i la seva distribució territorial, així com una anàlisi espacial del creixement o decreixement de la població. Segueix una part sobre la dinàmica interna de la població amb l'anàlisi de la natalitat i la mortalitat, així com també dels seus efectes espacials. Una tercera part tracta de les migracions, sobretot a partir dels saldos migratoris. La quarta part tracta de les estructures per sexe i edat de la població. Molt sovint hi ha una cinquena part dedicada a l'activitat econòmica i al nivell d'instrucció. Finalment, acostuma a haver una classificació del territori estudiat segons les seves característiques demogràfiques i una opinió sobre com evolucionarà en un futur proper la població descrita i analitzada.

Aquests treballs tradicionals i clàssics acostumen a ser una descripció exhaustiva de la dinàmica espacial dels fenòmens demogràfics utilitzats. Normalment no hi ha una reflexió teòrica clara que sostingui els resultats obtinguts; els mètodes utilitzats per a la descripció territorial d'aquests fenòmens demogràfics tampoc acostuma a ser molt innovadora ni matemàticament complicada, i els indicadors utilitzats són força simples i senzills. Molt sovint, aquesta geografia de la població acaba convertint-se en la geografia del cens.⁸⁶

Tal com es desprèn de la lectura dels informes del *Progress in Human Geography* sobre els estudis de població, a finals de la dècada dels setanta i al llarg de la dels vuitanta, sobretot en el món anglosaxó, la geografia de la població té una clara tendència vers la transformació en demografia espacial, entenent per això l'intent "d'integrar

⁸⁵ Per posar-ne només uns quants vegeu els fets per Bel Adell (1982), Bielza (1977), Cabré i Pujadas (1984), Larivière (1994), Noin i Chauviré (1992), Osorio (1985) i Pujadas i Mendizàbal (1991).

⁸⁶ Com diu Clarke (1984b, p. 61).

l'anàlisi espacial i la Demografia, així com la recerca de models dinàmics capaços d'explicar els canviants patrons d'espai i temps dels fenòmens demogràfics".⁸⁷ L'interès pels models formals que s'utilitzen per a les projeccions regionals de població per part d'aquelles persones que practiquen la demografia espacial és l'exemple més clar, juntament amb els que s'han aplicat a les migracions al voltant de models gravitatoris. Es pot dir que la demografia espacial és gairebé "una ciència exacta quantitativa de base matemàtica".⁸⁸ Aquest tipus de treballs apareixen en les revistes de demografia,⁸⁹ però no en les revistes de geografia: la seva absència a *Espace Populations Sociétés*, la revista de geografia de la població per excel·lència, és un fet força clar, encara que en la recent *International Journal of Population Geography*, apareguda el novembre de 1995, sembla que tindran una important presència.

Els treballs de la geografia de la població que pretenen ser socialment rellevants se centren en temes concrets i puntuals. Com assenyala Gozávez Pérez,⁹⁰ aquests temes són els següents: el descens de la fecunditat en les societats occidentals i el manteniment en uns nivells elevats en les del tercer món, l'envelliment de la població europea, les migracions internacionals (sobretot el que fa referència a les persones indocumentades), la mobilitat inter i intraurbana, la geodemografia urbana, i també les

⁸⁷ García Ballesteros (1994, p. 596-597).

⁸⁸ Ortolani (1989, p. 322).

⁸⁹ Això es pot veure en l'article de Joaquín Bosque Sendra (1985) titulat "Modelos y teorías matemáticas en geografía de la población", on la majoria dels articles citats o bé són *working papers*, o bé estan editats per la IIASA (*International Institute for Applied Systems Analysis*), reconegut centre internacional on les matemàtiques són eines de treball molt habituals. Les revistes de geografia que apareixen més citades són *Geographical Analysis*, una de les revistes quantitatives per excel·lència i els *Annals of Association of American Geographers*, on els articles "matemàtics" tenen una bona acceptació.

⁹⁰ Gozávez Pérez (1991, p. 215).

relacions entre població i medi des de les perspectives del desenvolupament sostenible, tot fent especial referència a les fams, als impactes de desastres tecnològics (com Seveso, Bhopal o Txernòbil) i a les guerres.

En qualsevol cas, els treballs que fan les persones que es dediquen a la geografia de la població rarament surten en els llibres on es discuteixen les innovacions teòriques i metodològiques de la geografia humana: des de l'article que va escriure Wrigley⁹¹ al clàssic *La geografía y los modelos socio-económicos* de Chorley i Haggett, la geografia de la població és absent a Brown,⁹² a Kobayashi i Mackenzie,⁹³ a Peet i Thrift,⁹⁴ o a Bennet i Estall.⁹⁵ Només apareix en el llibre editat per Johnston i Taylor *A World in crisis?*,⁹⁶ on un article de Woods tracta el tema de les crisis demogràfiques actuals, i en el més recent editat per Johnston, Taylor i Watts,⁹⁷ titulat *Geographies of global change*, on dels cinc canvis analitzats (el geoeconòmic, el geopolític, el geosocial, el geocultural i el geoambiental), un, el geosocial, es pot identificar de manera clara amb una geografia de la població de temes socialment rellevants: l'espectre malthusià a l'hora d'analitzar l'evolució de la població mundial,⁹⁸ la migració en relació amb l'etnicitat,⁹⁹ el paper de la dona en la

⁹¹ Wrigley (1971).

⁹² Brown, editor (1985).

⁹³ Kobayashi i Mackenzie, editors (1989).

⁹⁴ Peet i Thrift, editors (1989).

⁹⁵ Bennet i Estall, editors (1991).

⁹⁶ Johnston i Taylor, editors (1986).

⁹⁷ Johnston, Taylor i Watts, editors (1995).

⁹⁸ Findlay (1995).

⁹⁹ Kliot (1995).

societat,¹⁰⁰ i la importància de les malalties i la seva difusió.¹⁰¹ No cal dir que en les diverses històries de la geografia, les cites de treballs de geografia de la població o sobre la geografia de la població són gairebé inexistents.¹⁰²

Malgrat els comentaris a favor o en contra de les tres línies d'investigació que han fet els cinc autors dels informes al *Progress in Human Geography*,¹⁰³ s'ha de tenir present quins són els temes tractats, així com la seva varietat: la infinitud de classes de migracions i de mobilitat residencial, la cartografia dels fenòmens demogràfics, l'interès per les aplicacions informàtiques per tal de treballar models demogràfics, l'estructura per edats i envelliment, l'estructura de la població per ètnies, la redistribució de la població (sobretot la suburbanització), la mortalitat i fecunditat (sobretot en relació a característiques socials i econòmiques de la

¹⁰⁰ Christopherson (1995).

¹⁰¹ Cliff i Haggett (1995).

¹⁰² Són els casos de Capel (1981), Claval (1974 i 1987), García Ramón (1985), Gómez Mendoza, Muñoz Jiménez i Ortega Cantero (1982) i Holt-Jensen (1992).

¹⁰³ Clarke (1980) comenta el llibre de Woods (1979), tot dient que és més demogràfic que geogràfic i més estadístic que espacial: "quanta demografia més haurà de tenir la geografia de la població?". Woods (1983) comenta el llibre editat per Clarke i Kosinski (1982), tot dient que "l'honorable tradició" -una ironia mafiosa- de la geografia de la població, a saber, la distribució espacial de la població, està perfectament tractada. L'informe de 1985, redactat per Woods, es basa en cinc llibres publicats el 1984 que exemplifiquen, segons ell, els problemes concernits amb l'estudi de la població: Clarke (1984a), Odgen (1984), Vries (1984), Highman (1984) i Giddens (1984; l'edició citada en la bibliografia de la tesi és 1991b). No hi ha dubte que a ningú, excepte a Woods, se li ocrerria de considerar cap llibre del sociòleg Anthony Giddens com una obra de geografia de la població. Findlay (1991) escriu, tot reclamant un retorn cap als temes i enfocaments tradicionals, que la dècada de 1980 serà recordada pels qui facin la història de la geografia de la població com aquella dècada en que la subdisciplina esdevenia cada cop més demogràfica i es redefinia com demografia espacial. Findlay i Graham (1991, p. 149) diuen que si la geografia de la població es converteix en demografia espacial no serà geografia. Finalment, White i Jackson (1995) fan una darrera -per ara- aportació prou eclèctica sobre què hauria de tractar la geografia de la població.

població), els temes de salut, els temes de gènere, el paper de les poblacions en les crisis ambientals.

Però si hi ha dos temes que es pot dir que estan en el centre de la geografia de la població són el de la distribució espacial de la població i les migracions. Segons Noin i Thumerelle,

"L'estudi de la distribució espacial de la població constitueix avui en dia una petita part de la demogeografia, mentre que durant més d'un segle n'ha estat la part essencial. Així mateix, la perspectiva també ha canviat. No és ja la descripció i explicació de les diferències de densitat el que constitueix l'essencial d'aquest tema, ja que les diferències s'expliquen sovint per fets històrics. És sobretot l'evolució recent i els canvis en curs de la distribució espacial el que pren l'atenció de geògrafs, planificadors i urbanistes, perquè la dinàmica espacial de la població està fortament relacionada amb els llocs de treball i, per tant, amb els problemes econòmics i socials del moment."¹⁰⁴

De fet, en l'actualitat la branca de la geografia que tracta més la distribució territorial de la població és la geografia urbana. Qualsevol manual recent tracta de la suburbanització, contraurbanització i desurbanització com els fenòmens recents més fonamentals per a explicar les noves tendències del poblament.¹⁰⁵

Cal dir, però, que en el llibre editat per Pacione,¹⁰⁶ dels deu articles que el componen, quatre estan dedicats a la mobilitat espacial: la migració internacional, la migració en els països del Tercer Món, el fenomen de la contraurbanització i la migració intraurbana. Aquests dos darrers, a més, tenen molt a veure amb la distribució espacial de la població de les societats occidentals.

Tal com s'ha assenyalat en l'apartat I.4., on s'han definit els conceptes bàsics que s'utilitzen en aquesta

¹⁰⁴ Noin i Thumerelle (1993, p. 31).

¹⁰⁵ Entre molts d'altres, Ferrer Regales (1992), Indovina (1990), Martinotti (1994), Pelletier i Delfante (1989), Perulli (1992), Vinuesa Angulo i Vidal Domínguez (1991).

¹⁰⁶ Pacione (1986).

tesi, la mobilitat habitual de la població i tot el que incideix en la distribució territorial té molta importància. Tothom qui treballa en aquests temes diu que són aspectes bàsics per a la geografia humana i la geografia de la població. Del que s'ha dit en el segon paràgraf d'aquesta tesi es desprèn que la majoria dels treballs que tracten de la distribució espacial de la població i de les migracions consideren a les persones fixes en el territori: el llibre coordinat per Vinuesa diu que la localització espacial dels individus "tenen una gran importància tant des d'un punt de vista exclusivament demogràfic com en la realització de treballs de planificació o de l'anàlisi de la problemàtica urbanística o de l'estructura regional", per afegir a continuació que aquesta localització espacial dels individus es "determina en funció del lloc de residència, però no en funció del lloc de treball o d'oci, cosa que fa cada vegada més insuficient l'estudi estàtic de la població si es té en compte la generalització de la més gran mobilitat espacial de la població".¹⁰⁷

Així mateix, Duncan¹⁰⁸ estableix un esquema molt senzill que ha estat utilitzat moltes vegades, per tal d'estudiar els moviments de la població d'una manera diferent de les migracions, en tant els primers difereixen dels segons en limitar el canvi de lloc dins de l'àrea de la comunitat local (el que s'ha anomenat per altres com espai de vida) i en ser rutinaris i repetitius. En la taula II.1., el que habitualment es considera migració és la cel.la (d), mentre que la (c) serien els pobles nòmades; la cel.la (b) comprenen els canvis de residència dins de la comunitat local, i que acostumen a estar lligats al cicle de vida; per acabar, la cel.la (a) correspon a la mobilitat quotidiana. Duncan diu que aquest darrer tipus de moviments són difícils d'estudiar, ja que les fonts convencionals de

¹⁰⁷ Vinuesa (1988, p. 20).

¹⁰⁸ Duncan (1975, p. 986-987).

dades demogràfiques són sovint d'una utilitat limitada perquè no ofereixen informació, i quan existeixen no sempre donen informació de la direcció dels moviments, i les explicacions que es poden oferir depenen més d'inferències incertes a partir dels canvis en la composició i distribució de la població més que no pas de les dades dels moviments.

Taula II.1.

Esquema de la classificació dels diferents tipus de moviments de les persones

	recurrent	no recurrent
local	(a)	(b)
extra local	(c)	(d)

Font, O.D. Duncan (1975), p. 986.

Com ja s'ha dit anteriorment, Noin i Thumerelle proposen, en un dels més recents manuals de geografia de la població un esquema clàssic.¹⁰⁹ Però en les pàgines 18 i 19 trenquen amb la idea tradicional dels estudis de la distribució territorial de la població que s'ha assenyalat en el segon paràgraf d'aquesta tesi, tot dient que

"la noció de lloc (...) és totalment estranya al concepte de població. (...) La primera raó és la independència dels éssers humans respecte als llocs. Dins de les nostres societats modernes, més encara que en les del passat, l'ésser humà és mòbil i la seva existència es realitza en múltiples llocs. (...) A quin espai cal assignar un individu que treballa a París, resideix a Rouen i passa els caps de setmana a Deauville? La qüestió és subsidiària per l'estadístic, qui empadrona els individus en funció de criteris purament administratius. D'això en resulta que una població es defineix simplement com el conjunt d'habitants (domiciliats en el seu lloc de residència habitual) d'un territori donat."

¹⁰⁹ Noin i Thumerelle (1993).

Amb un inici tan provocatiu, hom podria esperar que en el text hi haguessin reflexions sobre el tema, ja que les dades són difícils, sinó impossibles, de trobar. Doncs no: Noin i Thumerelle no tracten el tema de la mobilitat habitual dins de la distribució espacial de la població, sinó dins el capítol de les migracions, on dediquen a aquest tema un paràgraf en la pàgina 93,¹¹⁰ mentre que la major part del capítol el dediquen als conceptes clàssics de les migracions.

Malgrat qui més qui menys parla de la necessitat d'estudiar aquesta mobilitat quotidiana, molts pocs dels llibres consultats ho fan.¹¹¹ Cal dir, però, que hi ha alguns treballs que utilitzen la mobilitat obligada entre el lloc de residència i el lloc de treball (que d'altra banda són les dades més fàcils d'obtenir de tota la mobilitat quotidiana) per analitzar el comportament dels individus del territori, per planificar certs serveis públics, i per formular diverses propostes per millorar el funcionament de la societat. Tot seguit, es farà un breu repàs d'aquesta mena de treballs aplicats a Catalunya.

¹¹⁰ Aquest paràgraf diu: "La immensa majoria dels desplaçaments s'efectuen per les activitats de la vida quotidiana. Dins els medis urbans, profundament marcats per la segregació i l'especialització espacial de les activitats, els que van i vénen per raó de treball, els desplaçaments lligats a l'escolarització, a la compra, a les diverses gestions administratives o socioeconòmiques, o al simple passejar, són molt reveladores de la forma de funcionar i de l'organització de l'espai. Les visites a amics i familiars i el turisme donen lloc a desplaçaments més puntuals en el temps, a vegades amb distàncies enormes, però no són gaire cosa més que una forma particular d'anar i tornar entre el lloc de residència i altres llocs." Noin i Thumerelle (1993, p. 93).

¹¹¹ Vegara i d'Entremont (1988) dediquen una tercera part del seu llibre a com els individus es distribueixen i desplacen per l'espai. A la pàgina 46 diuen que "hi ha certs desplaçaments de la població que no es poden considerar com migracions perquè els falta algun dels elements essencials que les caracteritzen. Així, per exemple, els desplaçaments diaris al treball (...), les vacances, el turisme, els viatges de negocis i similars no són estrictament moviments migratoris". Però mentre de les migracions en parlen extensament, d'aquests moviments, que són bàsics per a la planificació urbanística no els tracten per res (i cal no oblidar que el subtítol del llibre és *Un enfoque para urbanistas*).

Isabel Clos realitzà un treball¹¹² a partir de les dades de mobilitat obligada, extretes de la *Encuesta Domiciliaria en la Conurbación de Barcelona*, feta el 1981, sobre una mostra de 1.191 famílies residents al territori que hom acostuma a definir com el continu urbà de Barcelona, el qual inclou, a més de Barcelona, els municipis de Badalona, Cornellà de Llobregat, Esplugues de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Santa Coloma de Gramenet. Els resultats obtinguts demostraven que els homes es desplacen més lluny i dediquen, per tant, més temps a fer el viatge entre el lloc de residència i el de treball que no pas les dones. Així mateix, es veia com els homes utilitzaven molt més el transport privat (cotxes i motos) que no pas les dones, les quals utilitzaven molt més el transport públic (metro i autobús) o anaven a peu.

Els resultats obtinguts per Isabel Clos coincideixen amb molts altres de diferents àrees metropolitanes.¹¹³ Aquests resultats s'han de tenir presents no només per remarcar les diferències socials per raons de sexe, sinó per facilitar la mobilitat dels individus entre el lloc de residència i el de treball. Tal com apunta Isabel Clos, per al cas del continu urbà de Barcelona, la diferent mobilitat entre les dones i els homes pot ser deguda al diferent tipus de treball que realitzen. Les dones acostumen a treballar en el sector dels serveis, cosa que en pot condicionar la mobilitat, ja que aquests llocs de treball solen estar situats al centre de la ciutat o en altres llocs fàcilment accessibles amb transport públic.

Joan Nunes¹¹⁴ utilitza les dades de mobilitat entre lloc de residència i lloc de treball extretes del cens de 1981,

¹¹² Clos (1986).

¹¹³ Per exemple, per al cas de París, vegeu Fagnani (1987-1988), o per a la mateixa regió metropolitana de Barcelona vegeu el treball de Mendizàbal (1993).

¹¹⁴ Nunes (1986).

per tal d'identificar els sistemes urbans diaris de la regió metropolitana de Barcelona, així com la seva estructura territorial.

A partir de l'aplicació d'una tècnica estadística força senzilla (ja que es basa en un algoritme d'agrupació de nodes a partir de la teoria de grafos, és a dir, de distàncies físiques), el conjunt dels municipis que formaven l'Àrea Metropolitana de Barcelona de 1968 (a saber, tots els municipis de les comarques de l'Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental) s'agrupen en una sèrie de sistemes urbans diaris força clars.

El principal sistema urbà diari és el de Barcelona. Hi ha tot un altre conjunt de sistemes urbans diaris, que estan centrats en una sèrie de ciutats mitjanes, això sí, de diversa grandària territorial i poblacional: Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, Martorell, Terrassa, Sabadell, Mollet del Vallès, Granollers, Sant Celoni i Mataró.

Finalment, a més de delimitar els sistemes urbans diaris, els relaciona entre si, tot mostrant que, a l'Àrea Metropolitana de Barcelona de 1968, hi ha una part que està poc interrelacionada: per a Joan Nunes, els límits de la regió metropolitana de Barcelona es trobarien en l'arc format per Sitges, Martorell, Sabadell, Granollers, Mataró i Arenys de Mar. L'Alt Penedès, Garraf, la part del Vallès Oriental centrada en Sant Celoni i els municipis del Maresme situats al nord d'Arenys de Mar no formarien part de la regió metropolitana de Barcelona.

Es pot dir, doncs, que l'anàlisi de la mobilitat obligada per raó de treball permet mostrar l'estructura territorial de la regió metropolitana de Barcelona, tot definint-ne un centre, a saber, l'àrea de Barcelona, i una sèrie d'unitats territorials amb ciutats mitjanes com a pols d'atracció, algunes de les quals no tenen gaire relació ni amb Barcelona ni amb d'altres de les unitats delimitades. Així mateix, el treball de Nunes demostra com,

entre 1970 i 1981, aquestes unitats territorials delimitades a partir de la mobilitat obligada canvien de límits, ja que la localització dels llocs de treball i dels lloc de residència dels treballadors també varia.

Diversos estudis fets per l'extinta Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB) i l'actual Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (MMAMB) han utilitzat les dades de mobilitat obligada entre el lloc de residència i el de treball, per a realitzar els seus programes de planificació territorial. Manuel Esteban¹¹⁵ ha realitzat dos treballs d'aquesta mena, un centrat en l'àmbit territorial de l'antiga CMB i l'altre en l'Àrea Metropolitana de Barcelona de 1968. Es pot dir, sense por a equivocar-se gaire, que els viatges per mobilitat obligada donen informació sobre la totalitat dels viatges en hores punta i, per tant, el seu estudi i coneixement esdevé una eina bàsica de la planificació de la xarxa de transport públic, així com de la millora de la xarxa de carrers. Les mateixes dades de mobilitat obligada possibiliten anàlisis territorials relacionades amb l'activitat econòmica, sobretot en el coneixement dels mercats de treball i de les relacions que s'estableixen entre ells. Els estudis de Manuel Esteban permeten delimitar els mercats i submercats de treball de la regió metropolitana de Barcelona, delimitar l'àrea d'influència directa del municipi de Barcelona, així com assenyalar els límits de la regió metropolitana de Barcelona, d'acord amb aquesta variable de mobilitat obligada.

Els resultats obtinguts per Manuel Esteban no són gaire diferents dels que mostra el treball de Joan Nunes, citat abans: la presència abassegadora de Barcelona en una àrea central de la regió metropolitana de Barcelona, on la seva influència és directa; l'aparició d'una sèrie de submercats de treball que tenen unes fortes relacions entre els municipis que els componen, alhora que mantenen unes fortes

¹¹⁵ Manuel Esteban (a, b).

relacions amb Barcelona; uns sistemes urbans clars que són, en certa mesura, autònoms de Barcelona i que tenen una ciutat mitjana important que aglutina les relacions entre el lloc de treball i el de residència.

Finalment, cal tenir present la magnitud dels viatges per raó de treball que s'efectuen a Catalunya, en diferents àmbits, ja que no es tracta de xifres minses: el 1986 hi havia a Catalunya 1.818.849 ocupats, dels quals 535.506 canviaven de municipi per anar a treballar, una mica més del 29% de les persones ocupades. Per 1991, hi ha 2.255.430 persones ocupades, de les que de 808.362 canvien de municipi (prop del 36%). Facilitar el moviment de tot aquest contingent de persones que es desplacen diàriament exigeix una important planificació en infraestructures i serveis de transport. La importància de la mobilitat obligada per raó de treball és cabdal a l'hora de fer qualsevol mena d'estudi territorial.¹¹⁶

El Pla Territorial General de Catalunya (PTGC) defineix un model territorial a partir de l'objectiu de redistribuir la població de Catalunya, tot desconcentrant l'àrea metropolitana de Barcelona en favor de la resta de Catalunya. Així mateix, el PTGC determina els anomenats sistemes de proposta, que són les diferents categories en què s'han classificat els municipis de Catalunya per tal d'aplicar una política territorial comuna i als quals s'assigna una determinada funció territorial, que no és cap

¹¹⁶ 926 municipis catalans (dels 938 que existien en la data de realització del padró de 1986) rebien o enviaven treballadors d'altres municipis i que només dotze no en rebien o no n'enviaven. Els municipis de Castell de l'Areny (Berguedà, 34 habitants el 1986), Castell de Mur (Pallars Jussà, 146 habitants), Cava (Alt Urgell, 50 habitants), Sant Jaume de Frontanyà (Berguedà, 23 habitants) i Vilamós (Val d'Aran, 87 habitants) no envien treballadors a d'altres municipis; Arnes (Terra Alta, 557 habitants), Caseres (Terra Alta, 343 habitants), Colldejou (Baix Camp, 205 habitants), Fígols i Alinyà (Alt Urgell, 377 habitants), Margalef (Priorat, 165 habitants), la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre, 481 habitants) i la Vilella Alta (Priorat, 140 habitants) no reben treballadors d'altres municipis. En el PTGC es diu que el 1991 només hi ha tres municipis que no tenen cap flux laboral vers l'exterior; són els de Cava (Alt Urgell), Palmerola (Ripollès) i Sant Jaume de Frontanyà (Berguedà).

altra que la de resoldre els desequilibris territorials ocasionats tant per les zones congestionades com per les zones deprimides.

Per definir el model territorial i els sistemes de proposta, el PTGC ha utilitzat fonamentalment dues variables: la primera és la mobilitat obligada entre el municipi de residència i el municipi de treball (en el cas que siguin diferents); i la segona és la distribució actual de la població i com es voldria que estigués distribuïda a l'horitzó temporal de l'any 2026.

El capítol 8 del PTGC està dedicat a l'anàlisi de les àrees de mercats de treball, de les àrees de cohesió i de la centralitat.¹¹⁷ El que es tracta d'escatir amb l'estudi dels mercats de treball és la diversitat d'àrees dins les quals hi ha més interacció absoluta o relativa (entenenent per interacció la mobilitat entre el lloc de residència i el de treball), que engloba aquests viatges residència-treball per sobre d'uns llindars determinats. Les àrees de cohesió són aquelles àrees en què, prenent com a base els fluxos d'entrada i de sortida de la mobilitat obligada de cada parella de municipis, hi ha, com a mínim, un 15% dels viatges en una o en les dues direccions. El concepte de centralitat s'estableix a partir del primer flux per mobilitat laboral obligada dels ocupats d'un municipi que van a treballar a un altre municipi; l'àrea de centralitat està composta per un centre que rep un o més fluxos i pel conjunt de municipis que envien aquests fluxos al centre.

Tot aquest capítol del PTGC, doncs, tracta amb la mobilitat obligada del padró de 1986 i del cens de 1991; els resultats obtinguts mostren que tot Catalunya està afectada per aquest tipus de mobilitat, això sí, amb diversos graus d'intensitat, i que la interrelació dels municipis és molt elevada. Amb un llindar d'autosuficiència

¹¹⁷ Aquest capítol del PTGC es basa en un treball de Margarida Castañer, reelaborat per a realitzar la seva tesi doctoral amb el títol *Una nova dimensió de la xarxa urbana de Catalunya: àrees de cohesió*.

del 75%, aplicat a les dades de 1991, hi ha 88 mercats de treball, que abasten 893 municipis i més de 5,9 milions d'habitants; només resten fora de qualsevol mercat de treball 49 municipis. Pel que fa a les àrees de cohesió, aquestes apleguen més del 90% de la població catalana. I pel que fa a la centralitat, han aparegut 207 centres que atrauen fluxos de mobilitat obligada; evidentment, els centres d'atracció van des d'aquell que només rep un flux fins aquells que en reben més de quaranta (Barcelona, Lleida, Girona, Figueres, Reus, Tarragona).

Els objectius del PTGC, pel que fa referència a la localització territorial dels equipaments, s'orienten a potenciar aquells nuclis de població que polaritzen l'atracció de la població d'una certa àrea. L'anàlisi realitzada en el PTGC sobre la mobilitat de la població i la delimitació de les àrees de cohesió i centralitat, se suposa que ha servit per delimitar les 288 àrees bàsiques territorials de referència que tenen un mínim de població per poder establir una unitat de cada equipament considerat (sanitaris d'assistència primària i hospitalària, esportiu, cultural, assistencials, administratiu, ensenyament, abastament i serveis tècnics). Aquestes àrees bàsiques territorials es poden identificar amb una de les múltiples maneres de veure l'espai de vida dels habitants de Catalunya.

El llibre de Lluís Casassas i Joaquim Clusa, *L'organització territorial de Catalunya*¹¹⁸ és una de les obres que serveixen de base per tot el que s'està desenvolupant aquí. Aquest treball va suposar un autèntic punt de ruptura dins de la sèrie d'estudis dedicats a l'organització territorial de Catalunya i les propostes de divisions territorials, perquè fins la publicació d'aquest assaig el que s'acostumava a discutir eren els límits de les comarques de la Generalitat Republicana, sense qüestionar la validesa d'aquestes demarcacions

¹¹⁸ Casassas i Clusa (1981).

administratives per al bon govern de Catalunya i de la seva societat. I això és el que pretén, justament, el treball de Casassas i Clusa.

Casassas i Clusa defineixen l'estructura territorial tradicional de Catalunya existent en el temps de la Ponència dirigida per Pau Vila com

"una piràmide tradicional urbana (...) reflex d'una jerarquització ben simple: els nuclis de població (...) es relacionaven directament amb els seus caps de rodalia (...) Aquestes poblacions depenien dels caps de comarca (...) que hom considerava, funcionalment i jeràrquicament del mateix nivell. Les comarques s'agrupaven en regions, de les quals, el cap, disposava de serveis més generals que no es trobaven en els esglaons més inferiors (...) El vèrtex de la piràmide era Barcelona".¹¹⁹

Però aquesta estructura tradicional havia desaparegut l'any 1981, data de publicació del llibre: cal no oblidar que, entre 1940 i 1975, va haver un creixement explosiu de la població a Catalunya, que passà de 2.890 mil habitants a 5.662 mil; que, només entre 1960 i 1975, el saldo migratori va ser de més de 950 mil persones; que tot aquest creixement demogràfic es va concentrar principalment a Barcelona i al seu rodal; que entre 1950 i 1975 es va donar la darrera migració quantitativament important del camp català a les zones urbanes, que ajudà a emmotllar aquell concepte de "comarques a tancar"; que aquesta concentració demogràfica va anar acompanyada de la concentració en les inversions i de la ubicació de les noves empreses també a Barcelona i al seu redós, mentre que la resta de Catalunya s'anava esllanguint i convertint-se en la "Catalunya del silenci".¹²⁰

Casassas i Clusa mostren que la Catalunya actual és un territori heterogeni, on no hi ha una jerarquia urbana clara, a excepció de Barcelona, en el vèrtex superior. A Catalunya es poden trobar, segons aquests autors, les següents estructures territorials: sistemes urbans clars,

¹¹⁹ Casassas i Clusa (1981, p. 153).

¹²⁰ Casassas (1977, p. 18-20).

que són unitats en les quals és determinant l'existència d'una ciutat de més de 10.000 habitants i que tenen unes relacions diàries de residència-treball significatives; àmbits sense centres clars, que són unitats en les quals no apareix un centre aglutinador, però que la seva cohesió ve donada per motius històrics o psicològics; territoris d'estructura comarcal, que són les entitats en les quals hi ha un nucli que és la capital i que la resta de nuclis mantenen amb la capital pròpia una relació feble, però directa, i anterior a qualsevol altre tipus de relació amb nuclis de fora de l'àmbit comarcal; sistemes metropolitans, que són les unitats incloses dins dels sistemes metropolitans, que mantenen relacions de residència-treball i de serveis amb les respectives capitals.¹²¹

D'aquest treball de Casassas i Clusa sorgeix la proposta d'organitzar Catalunya en municipalies, unitat territorial és definida com un conjunt de nuclis de població dins dels quals es produeixen relacions humanes quotidianes i que hauria de ser l'únic esglaó de govern local autònom a Catalunya, amb totes les competències d'administració local.

Els criteris de delimitació de les municipalies són els següents: existència d'un àmbit territorial significatiu de relacions quotidianes, distàncies que no superen el sis quilòmetres entre els nuclis de població compactes, uns mínims poblacionals de 10.000 habitants sempre que sigui possible. La metodologia utilitzada per a l'elaboració d'aquest treball s'ha basat en la mobilitat obligada, en la mobilitat no obligada i en les trucades telefòniques. Hom diu que el país no varia: el que canvia és l'ús que del país en fa la gent. La mobilitat actual de la població fa veure, segons Casassas i Clusa, que les unitats territorials que sortien en les seves anàlisis no eren les comarques tradicionals que estem acostumats a veure en els

¹²¹ Casassas i Clusa (1981, p. 155).

mapes que s'han divulgat, sinó unes unitats formades per petits conjunts de municipis, que tenen prou població i potència econòmica per gestionar conjuntament els serveis, sense aclaparar, però, les competències polítiques de cadascun dels municipis que en formen part. Casassas i Clusa defensaven la idea que les municipalies podien rebre moltes de les competències d'àmbit local que avui en dia tenen les Diputacions, així com rebre d'altres competències de la Generalitat. Les municipalies, val a dir-ho, són el resultat d'una anàlisi acurada del territori català.

En la darrera part d'aquest apartat s'ha repassat una petita mostra d'estudis geogràfics i territorials que utilitzen l'anàlisi de les dades de mobilitat obligada, així com els resultats obtinguts, els quals demostren les recents transformacions territorials i socials de Catalunya. Tot això reafirma, doncs, la importància que tenen aquests estudis sobre la mobilitat quotidiana i el poc pes que tenen en el camp de la geografia de la població.

II.2. El temps i la geografia humana

II.2.1. Presentació

Si en l'apartat anterior s'ha reflexionat sobre l'evolució de la geografia de la població, tot mostrant l'interès cada cop menor pel tema clàssic de la distribució espacial de la població i com afecta a aquesta distribució la mobilitat de la població per aquelles persones que practiquen aquesta subdisciplina, tot seguit es farà una reflexió sobre l'altre component de la "fòrmula" de la mobilitat, el temps. S'ha de tenir present que no es pot entendre la mobilitat si no és relacionant espai i temps, i per això cal veure com la geografia humana incorpora en els seus treballs el temps.

Abans, però, cal adonar-se que el temps està més o menys present en totes les ciències socials, encara que no sempre d'una manera explícita; i també cal adonar-se que,

molt sovint, el temps -o les reflexions sobre el temps- són absents dins les ciències socials.¹²²

Un dels casos més interessants és l'economia: possiblement no és fins els treballs de Gary Becker (sobretot el de 1965) en que l'economia descobreix que l'activitat de consumir "és simplement una activitat de producció que requereix temps".¹²³ Aquesta idea es desenvolupa en el llibre d'Anisi *Tiempo y técnica*, tot un formulari de micro i macroeconomia fet a partir d'una obvietat: el temps requerit pel consum i el temps requerit pel treball no poden superar conjuntament el temps total disponible. La pregunta que hom es pot fer és si cap economista no s'ha adonat mai d'aquest fet abans que Anisi. En qualsevol cas, hom pot entretenir-se en observar els manuals més a l'ús de l'economia, tot veient com el temps és absent en la majoria dels seus models (i en la majoria dels índexs alfabètics que acostumen a aparèixer al final d'aquests llibres!). Cal dir, però, que una anàlisi exhaustiva dins de l'economia ens portaria a comprovar com el temps es considera important a l'hora de parlar de la formació del capital, estalvi i preus.

Un dels pocs treballs dedicats explícitament a la relació entre temps i economia és el de Sharp.¹²⁴ Pels interessos d'aquest autor, el temps que considera l'economia és aquell que els individus disposen per tal de distribuir-lo entre activitats alternatives. Partint de la idea que el temps és un recurs escàs, el llibre tracta de la mesura dels beneficis que pot suposar transferir temps d'una activitat a una altra, escollir entre consumir ara o després, escollir entre treballar o dedicar-se a l'oci -i a

¹²² En aquesta breu introducció al temps en les ciències socials es deixa de banda tota la reflexió filosòfica sobre el concepte del temps; així mateix, les reflexions fetes des de la física, la biologia o fins i tot des de la psicologia depassen de molt els aspectes que es tracten aquí.

¹²³ Anisi (1987, p. 14).

¹²⁴ Sharp (1981).

les diferents activitats d'oci. El llibre consta de vuit capítols: la introducció; el temps en la teoria econòmica, basant-se en els treballs de la distribució del temps de Gary Becker; el subministrament de temps, basat en els aspectes demogràfics de l'esperança de vida i en els aspectes de salut, a partir de la quantitat de temps viscut amb qualitat; la tecnologia i el temps, en tant afecta al temps de treball productiu però també al reproductiu, ja que el parament de la llar permet estalviar temps en determinades activitats domèstiques; el temps i el transport, tot centrant-se en les inversions necessàries per a reduir el temps dedicat a traslladar-se; el temps i el lleure, en el qual es fa una important referència a la incompatibilitat d'horaris entre moltes activitats; les satisfaccions presents i futures a partir dels ingressos actuals i les seves previsions en tant permeten consumir; i les conclusions.

Un dels temes on els i les economistes han reflexionat i intervé el temps, és en el temps de treball. També cal afegir que l'estudi del temps que dediquen les persones al treball no s'ha fet només des de l'economia: des de la història, la sociologia, l'antropologia i la geografia també s'han fet reflexions molt interessants. Entre molts d'altres es poden destacar cinc treballs. Per ordre cronològic, el primer seria el de Fourastié,¹²⁵ qui en el 1965 fa una previsió dels canvis en la societat humana en un futur proper a partir del fet que l'ésser humà viurà, de mitjana, 80 anys, el que vol dir 700.000 hores, mentre que només en treballarà 40.000 (que surt de treballar 30 hores per setmana, 40 setmanes l'any i 35 anys de vida activa), el que vol dir que queden prop de 660.000 hores per omplir; Fourastié mostra les noves oportunitats i els nous problemes que suposarà el tenir tant temps. El segon seria

¹²⁵ Fourastié (1969). Una de les coses que Fourastié assenyala que canviarà serà l'augment de la mobilitat dels individus (p. 159-163).

el de Grossin,¹²⁶ el qual analitza els diferents aspectes del temps dedicat al treball a partir d'una enquesta; cal tenir present que aquest treball es va fer quan l'atur a les societats industrials occidentals era gairebé inexistent, i, per tant, que els problemes lligats amb el temps de treball anaven relacionats amb la durada, els horaris i els ritmes. El tercer seria el de Blyton,¹²⁷ qui reflexiona sobre els canvis recents en els patrons del temps de treball, tot analitzant el treball a temps parcial, a temporades, de substitucions... en la societat occidental (especialment l'antiga República Federal Alemanya, el Japó, els Estats Units i els països socialistes). El quart seria el de Tahar¹²⁸ qui tracta del progrés social que ha suposat la reducció del temps de treball en les societats industrials, de l'eficàcia de la reducció del temps de treball de les persones que estan ocupades per tal de tenir feina per aquelles persones que estan aturades, de com afecten els canvis en l'organització del treball en el temps que s'hi dedica, i en com pot evolucionar en un futur proper el temps dedicat al treball i, per tant, el mode de vida de la gent. Per acabar, el llibre editat per Joyce¹²⁹ és un excel·lent i apassionant conjunt d'articles sobre el paper del temps de treball en la vida diària en diferents moments històrics, en diferents tipus d'empreses, en diferents regions, en diferents nivells socioprofessionals.

Pel que fa a la sociologia, si en la introducció del llibre editat per Hassard¹³⁰ aquest autor es queixa que fins aquesta data no havia cap llibre que fos allò que en el món anglosaxó s'anomena un *reading* sobre la relació entre el

¹²⁶ Grossin (1974; edició original 1969).

¹²⁷ Blyton (1985).

¹²⁸ Tahar (1985).

¹²⁹ Joyce (1989).

¹³⁰ Hassard (1990a).

temps i la sociologia, i diu textualment "el temps és la variable oblidada de l'anàlisi sociològica moderna",¹³¹ dos anys més tard, Ramos Torre¹³² diu que ja no cal començar tot lamentant-se de la manca d'atenció de sociòlogues i sociòlegs d'aquesta relació bàsica entre temps i societat, ja que, segons ell, només cal veure la literatura recent sobre el tema. De fet, la sociologia del temps segons Hassard, es dedica a reconèixer les diferents percepcions que els individus i els grups tenen del temps, especialment "les diferències analítiques entre qualitatiu i quantitatiu, subjectiu i objectiu, cíclic i lineal, entre calcular-lo amb rellotges o esdeveniments".¹³³

Però si bé en la sociologia ha aparegut un cert interès creixent pel temps, mostra de la qual és la revista trimestral *Time & Society*, apareguda el gener de 1992, només cal revisar algunes històries de la sociologia, alguns dels manuals més a l'ús o algun diccionari per veure com el temps no apareix com un tema fonamental de l'experiència humana. El mateix Hassard diu que "el procés de recerca sociològica ha estat més sincrònica que longitudinal, això és, que s'ha posat més atenció en trets distintius de les estructures que no en els fluxos i en les dinàmiques del canvi".¹³⁴

En el primer dels textos utilitzats en aquesta tesi sobre sociologia, Akoun¹³⁵ defensa que la història de la sociologia comença amb la industrialització i les possibilitats de *canvi social* que aquest procés comporta,

¹³¹ Hassard (1990b, p. 1). Cursiva de l'autor.

¹³² Ramos Torre (1992). S'ha de tenir present que tant el llibre editat per Hassard (1990a) com l'editat per Ramos Torre tenen catorze textos, dels quals només en coincideixen dos; així mateix, hi ha un tercer autor repetit, però amb textos diferents. Possiblement perquè no sóc sociòleg no sé quina de les dues seleccions és millor, però ambdues són complementàries.

¹³³ Hassard (1990, p. 1-2).

¹³⁴ Hassard (1990, p. 1).

¹³⁵ Akoun (1973).

així com de la necessitat d'entendre les noves normes de la nova societat contínuament canviant: però en aquesta breu reflexió d'Akoun, l'única referència al temps és que es pot deduir d'aquest *procés* que suposa canvi.

Giner¹³⁶ intenta fer una aproximació als fonaments epistemològics dels principals enfocaments que hi ha hagut a la sociologia entre 1887 i 1974, utilitzant l'estructuralisme com la manera hegemònica d'aquest pensar sociològicament; en qualsevol cas, de l'anàlisi que fa de les 217 obres citades no surt ni una sola vegada al llarg del text el concepte "sociologia del temps". De la clàssica obra de Freund¹³⁷ es pot dir exactament el mateix que el que s'ha dit de l'obra abans citada de Giner. En un altre text clàssic de Giner, *Sociología*,¹³⁸ el temps només apareix en el darrer capítol, que tracta del canvi social, en tant que tot *procés* ocorre en el temps.

Donolo¹³⁹ fa una breu i interessant història de la sociologia, tot basant-se en la idea de la institucionalització en la universitat com fet fonamental per a la seva existència; presenta aquesta disciplina científica com aquella que explica el canvi social i/o les crisis que estan relacionades amb aquest canvi social. Així mateix, escriu que el fet que la sociologia estigui en mans d'institucions científiques ha suposat que cada cop hi hagi més especialitzacions internes; el llistat que fa és el següent: sociologia "econòmica, política, de classes, d'estratificació, de la mobilitat (social), urbana, rural, del treball i industrial, de petits grups, de l'organització, de la religió, del dret, de la cultura, etc.":¹⁴⁰ es pot veure clarament com no hi ha una sociologia

¹³⁶ Giner (1974).

¹³⁷ Freund (1975).

¹³⁸ Giner (1979).

¹³⁹ Donolo (1985).

¹⁴⁰ Donolo (1985, p. 13).

del temps. Donolo fa un breu repàs dels principals sociòlegs (Weber, Durkheim, Simmel, Pareto, Mead, Parsons, Adorno i Habermas), així com dels principals temes (la imatge de la societat, el poder, el problema del canvi i la crisi, les relacions amb les institucions), i com és obvi, la sociologia del temps hi és absent. En dues entrevistes a Pierre Bourdieu,¹⁴¹ aquest autor fa un repàs de la història de la sociologia a partir de la seva vida intel·lectual, el temps només apareix com un apèndix cronològic. De la lectura d'aquests textos es pot dir que la sociologia del temps no apareix en les històries d'aquesta disciplina. Finalment, en el *Diccionari de sociologia*¹⁴² publicat pel Termcat, el concepte temps no hi surt, i de totes les divisions de la sociologia (comprensiva, crítica, de l'art, de l'educació, de l'esport, de la ciència, de la comunicació, de la cultura, de la família, de la religió, de les organitzacions, del coneixement, del treball, electoral, industrial, política, rural, urbana), la sociologia del temps hi és absent.

Però el fet que hi hagi dues compilacions diferents de treballs de sociologia del temps, i que determinades revistes dediquin moltes pàgines a aquest tema mostra la importància d'aquesta aproximació.¹⁴³ Si bé un dels temes clàssics de la sociologia és el canvi social,¹⁴⁴ i per tant està present el temps com aquella entitat on ocorren els canvis, cal veure com des de la sociologia de la vida quotidiana hi ha reflexions força interessants sobre l'ús quotidià del temps, amb els treballs ja clàssics de

¹⁴¹ Bourdieu (1988, p. 17-63).

¹⁴² *Diccionari de sociologia* (1992).

¹⁴³ Entre les quals, Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura, que el número 10-11 de 1992 dedica a "Pensar el tiempo, pensar a tiempo", o el número 37 de *Current Sociology*, on Provonost (1989) fa un ampli estat de la qüestió de la sociologia del temps, o l'article de Bergmann (1992) a *Time & Society*.

¹⁴⁴ Entre molts altres treballs, crec que cal destacar el de R.A. Nisbet (1976).

Lefebvre,¹⁴⁵ Heller¹⁴⁶ o Berger i Luckmann,¹⁴⁷ o bé, tal com es pot veure, en l'estat de la qüestió de Wolf.¹⁴⁸

Finalment cal destacar alguns treballs de sociologia on hi ha unes reflexions molt interessants sobre el temps. Un llibre preciós és el de Norbert Elias *Sobre el tiempo*,¹⁴⁹ qui defineix el temps com el resultat de diversos aspectes culturals de l'ésser humà en relació a determinats processos socials; al llarg del llibre, Elias va mostrant les diferents maneres que ha elaborat cada societat per teixir un canemàs d'unitats temporals útils per a les seves activitats. Un altre llibre molt interessant és el de Barbara Adam, *Time and social theory*,¹⁵⁰ on fa una àmplia recerca de com el temps ha estat utilitzat per les persones interessades en la teoria social, tot mostrant el pas del temps com mesura i categoria (en tant permet explicar la mort, l'envelliment, així com l'ordre, l'estructura i el control en qualsevol procés històric), i com un aspecte perceptual, de perspectives i prospectives, de pressupostos. El llibre de Adam tracta el temps des de sis aspectes diferents: el filosòfic, tot centrant-se en la definició dels conceptes de destí, necessitat i enigma; el físic, tot mostrant el pas de la mesura del moviment a la de l'entropia; el biològic, tot fent una especial referència als cicles circadians; el temps social, centrant-se en el "pressupost" de temps disponible, en el cicle de vida i en el canvi social; l'ús del temps com una eina de control de la societat, on el rellotge i el calendari mostren que en la societat occidental, la vida quotidiana està "cronometrada"; finalment, el temps

¹⁴⁵ Lefebvre (1984).

¹⁴⁶ Heller (1979).

¹⁴⁷ Berger i Luckmann (1984).

¹⁴⁸ Wolf (1982).

¹⁴⁹ Elias (1989).

¹⁵⁰ Adam (1990).

transcendit, on es reflexiona sobre després de la mort, sobre el futur (l'expansió, la colonització i la pèrdua) o sobre el passat (que es posseeix, es recorda i es reconstrueix).

Per acabar amb l'apartat de la sociologia del temps, crec que s'ha de citar l'obra d'Anthony Giddens.¹⁵¹ Possiblement perquè no em dedico a la sociologia sinó a la geografia, el meu coneixement dels manuals de sociologia no sigui exhaustiu; però en qualsevol cas, de tots els manuals consultats, l'únic on apareix dins de l'apartat dedicat a la sociologia de la quotidianitat l'ús de la geografia del temps dissenyada per Hägerstrand per poder explicar com les activitats es distribueixen en temps i espai, i com aquesta distribució de les activitats organitzen la vida dels individus és l'escrit per Giddens.¹⁵² Sense cap mena de dubte, Giddens, en proposar la teoria de l'estructuració en la seva obra *The constitution of society*¹⁵³ ha entrat dins del grup selecte de pensadors a tenir presents. I si la teoria de l'estructuració és important, és pel fet que ha obligat a moltes persones a continuar reflexionant sobre la relació entre les estructures socials en les que els individus estan integrats i la capacitat d'acció d'aquests individus.¹⁵⁴ Així mateix, Giddens ha anat incorporant dins

¹⁵¹ Adam (1990) diu que per totes aquelles persones que vulguin treballar en la sociologia del temps cal seguir les petjades de G.H. Mead més que no pas Giddens. Sobre ambdós autors han aparegut recentment un parell de monografies que sintetitzen el seu pensament: sobre Mead, la de Sánchez de la Yncera (1995), i sobre Giddens, la de García Selgas (1994). Per conèixer la trajectòria intel·lectual de Giddens, és molt útil llegir l'entrevista que li va fer el geògraf Derek Gregory (1985), publicada a la revista *Debats*. Possiblement perquè Giddens coneix força bé els treballs realitzats des de la geografia del temps (Giddens, 1990, 1991a i 1991b), personalment m'atrau més; encara que cometi algun error epistemològic, que dins de la sociologia pot ser suficient per a bandejar-lo, dins de l'eclecticisme habitual de la geografia encara el permet tenir-lo com una persona que cal llegir amb atenció.

¹⁵² Giddens (1991a, p. 105-113).

¹⁵³ Giddens (1991b).

¹⁵⁴ Gregory (1987b, p. 394-399). García Selgas (1994, p. 124-139).

de la seva teoria de l'estructuració molts dels aspectes de la geografia del temps, i fins i tot ha participat en un dels llibres més importants de la geografia humana actual, l'editat per Derek Gregory i John Urry *Social relations and spatial structures*,¹⁵⁵ amb un text molt important per al desenvolupament de la geografia del temps. En aquest text, Giddens descriu breument les línies fonamentals de la geografia del temps de Torsten Hägerstrand, i les critica. Giddens diu que

"Interès de la geografia del temps per a la teoria de l'estructuració és prou evident. La geografia del temps s'interessa per les restriccions infraestructurals que donen forma a les rutines del dia a dia, i comparteix amb la teoria de l'estructuració un èmfasi sobre el significat del caràcter pràctic de les activitats diàries, en circumstàncies en les que els individus coincideixen amb altres, per la constitució de les conductes socials."¹⁵⁶

Però la sociologia és una activitat científica en constant canvi: si la sociologia del temps està només parcialment desenvolupada, la sociologia de la mobilitat és gairebé inexistent. Però Eduardo Bericat proposa aquest tema en un llibre força recent, *Sociología de la movilidad espacial*.¹⁵⁷ En aquest llibre, Bericat defineix la societat actual com "sedentària nòmada", ja que els individus viuen en diversos llocs on passen un cert temps, però es desplacen contínuament entre aquests llocs. Tot desplaçament es pot analitzar a partir de tres categories bàsiques: direcció, duració i energia. I la mobilitat de la societat "sedentària nòmada" té quatre característiques: la

¹⁵⁵ Gregory i Urry, editors (1990).

¹⁵⁶ Giddens (1990, p. 269).

¹⁵⁷ Bericat (1994). Com es podrà comprovar quan es llegeixi el que s'escriu en aquesta tesi sobre el temps en geografia humana, o tot el que s'ha escrit sobre l'espai de vida i l'ús temporal del territori en els apartats I.4.4., I.4.5. i I.4.6., es veurà que Bericat diu amb paraules diferents el que es defensa aquí. En la bibliografia del seu llibre apareixen textos de geografia, però curiosament cap de l'Escola de Lund ni de la *time geography*. Així mateix, tampoc hi ha cap referència a Giddens.

primera és la que Bericat anomena "rotacional", entenent per això que tot desplaçament quotidià té una tornada a un d'aquests llocs on es passa força temps de manera sedentària. La segona característica és la seva individualitat: el moviment serveix per a les necessitats dels individus, que es desplacen individualment (i no com a grup, com fan les societats nòmades). La tercera característica és l'energia que permet la mobilitat, que en el cas de les societats que Bericat descriu, és l'energia mecànica. La quarta característica és que la mobilitat de les societats "sedentàries nòmades" és massiva: els individus fem una quantitat massiva de moviments i es mouen molts individus.

Una altra de les ciències socials on la reflexió sobre el temps és important, encara que també força difuminat sota altres temes és l'antropologia. González escriu que el problema del temps i la seva contextualització cultural són qüestions de primer ordre que concerneixen a l'antropologia.¹⁵⁸ Però una ullada a dos dels llibres clàssics sobre la història de la antropologia, com són els de Harris i Mercier, mostra com el temps apareix molt poc - o no apareix - en cap dels antropòlegs tractats en ambdós textos.¹⁵⁹ En l'índex analític de l'obra de Marvin Harris, l'entrada *temps* remet directament a *cronologia*. Aquest concepte serveix per a explicar la relació entre causa i efecte dels fenòmens que s'estudien en antropologia.

Hammersley i Atkinson escriuen que "el temps pot semblar una dimensió d'una importància òbvia en la vida social, però ha estat freqüentment eludit".¹⁶⁰ Per aquests

¹⁵⁸ González (1993, p. 607).

¹⁵⁹ Vegeu Harris (1987) i Mercier (1968). També es pot consultar un dels manuals més utilitzats en els cursos introductoris d'antropologia, com és el de Harris (1985), on les úniques referències a fenòmens temporals estan lligades als problemes de definició de treball, lleure i el conjunt d'activitats que no són ni una cosa ni una altra però que són indispensables per a la supervivència.

¹⁶⁰ Hammersley i Atkinson (1994, p. 60).

autors, el temps és important en els estudis etnogràfics i antropològics perquè permet analitzar les formes de vida dels individus i de les institucions que s'organitzen, gairebé sempre, en base a algun ritme temporal en el que es produeix una transformació de les identitats dels autors.¹⁶¹

Un dels textos que ineludiblement se citen quan es parla de la relació entre temps i antropologia és *The Nuer* d'Evans-Pritchard.¹⁶² El temps serveix per a estudiar la vida quotidiana, i s'utilitza el cicle ecològic anual, en el que en relació amb el ritme de pluja i sequera, el poble nuer organitza les activitats (agricultura i pesca) així com la localització territorial d'aquestes, d'una manera molt similar a com en la geografia regional francesa tradicional estudia els modes de vida de moltes àrees rurals.

Per acabar la reflexió sobre l'antropologia, cal citar el de Gell, *The anthropology of time*,¹⁶³ en el qual s'analitza com el temps afecta a les persones, fins a quin punt la nostra consciència està condicionada culturalment, com les societats tracten els aspectes temporals (amb calendaris, agendes, rellotges...), i si el temps pot ser considerat com un recurs per a ser economitat. Fan una anàlisi aprofundida de com han utilitzat el temps en les seves investigacions diversos antropòlegs (Durkheim, Evans-Pritchard, Lévi-Strauss, Geertz, Leach...). En la proposta que fa Gell sobre com s'hauria de fer antropologia del temps, no s'interessa ni per la història ni la memòria (aspectes habituals en l'antropologia) sinó en el temps de la vida quotidiana; per a fer això, interrelaciona la *time geography* de Torsten Hägerstrand, la *time economics* de Gary Becker, i els diversos treballs de sociologia sobre els pressupostos de temps.

¹⁶¹ Hammersley i Atkinson (1994, p. 210-212 i p. 237-240).

¹⁶² Evans-Pritchard (1977, edició original de 1940). Cal llegir el capítol III, titulat "El temps i l'espai" (1977, p. 111-156).

¹⁶³ Gell (1992).

La història és una narració relativa al passat col·lectiu dels éssers humans, que tracta del desenvolupament de la humanitat en el temps.¹⁶⁴ Es pot

"afirmar que el temps presideix tot el desenvolupament històric, que la història és impensable sense el temps, i que per tant, sense temps no hi ha història, [i] suposa enunciar un principi, una veritat que ha estat manifestada repetidament per historiadors. El temps explica, en un sentit, els canvis, les transformacions, les mutacions i els fenòmens que persisteixen immutables en una societat. Explica, doncs, l'evolució i la pròpia història."¹⁶⁵

Aquest text de Pelai Pagès mostra la importància del temps en la història. Però aquest temps té uns atributs: la durada i el moviment de les activitats que fan els éssers humans, els quals formen les societats.¹⁶⁶

En qualsevol text escrit per un historiador o historiadora en els darrers 30 anys que tracti de la durada i el moviment de les societats, hi ha, inevitablement, una referència explícita al text de Fernand Braudel "Histoire et sciences humaines: la longue durée".¹⁶⁷ En aquest text clàssic, Braudel parla de tres ritmes temporals del moviment de les societats. El primer és el temps curt, que tracta els esdeveniments de la vida quotidiana, atent a l'individu i als esdeveniments. El segon és el temps mitjà,

¹⁶⁴ R. Grau i M. López (19, p. 238-245).

¹⁶⁵ Pagès (1983, p. 241).

¹⁶⁶ Pagès (1983, p. 242).

¹⁶⁷ Braudel (1958; traducció castellana 1968). en la pàgina 80 de la traducció castellana, Braudel fa referència a un treball de Chombart de Lauwe (1952) tot dient que "quin interès pot merèixer, en realitat, a les ciències de l'home els desplaçaments -dels que tracta una àmplia i seriosa enquesta sobre la regió parisena- que ha d'efectuar una jove entre el seu domicili en el XVIème arrondissement, el domicili del seu professor de música i la Facultat de Ciències Polítiques? Es pot fer amb ells un mapa bonic. Però seria suficient amb que aquesta jove hagués realitzat estudis d'agronomia o practicat l'esquí aquàtic perquè tot canviés en aquests viatges triangulars". En la segona part d'aquesta tesi s'utilitzen aquest tipus de dades per a establir els diferents espais de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona, i espero mostrar que els judicis de Braudel sobre aquest tipus de dades són infundats.

que tracta de les oscil·lacions i les conjuntures de la història econòmica i social, caracteritzades pels cicles econòmics.¹⁶⁸ El tercer és el temps llarg, que tracta de les estructures, enteses com l'organització coherent d'unes relacions suficientment fixes entre societat i territori, i que mostren les permanències.¹⁶⁹ La dificultat de diferenciar aquests tres tipus de temps ve donada perquè tots tres s'han de mesurar amb la mateixa escala cronològica que marca el temps astronòmic.¹⁷⁰

En història, la cronologia té sentit des de que existeixen els calendaris, ja que el seu objectiu és situar els esdeveniments en el desenvolupament històric de la humanitat, concebant el temps com un marc abstracte constituït per unitats idèntiques que es fragmenten de manera precisa i regular. És per això que hi ha nombrosos textos que tracten de com les diverses societats han intentat mesurar el temps.¹⁷¹ Explicar com es mesura el temps no sempre equival a explicar com es relaciona el temps i la societat. Jacques Le Goff, però, escriu que

"La conquesta del temps per mitjà de la medicció està clarament percebuda com un dels aspectes importants del control de l'Univers per part de l'home. Cada vegada menys, en general, s'aprecia com en una societat la intervenció dels qui detenen el poder sobre la medicció del temps és un element essencial del seu poder: el calendari és un dels grans emblemes i instruments de poder; per altra banda, només els detentors carismàtics del poder són els amos del calendari: rei, sacerdots, revolucionaris."¹⁷²

¹⁶⁸ Els cicles en història econòmica són molts i diversos, i amb un èxit explicatiu desigual: començant per les tendències seculars, hom troba, entre d'altres, els cicles Kondriateff (45 anys), Kuznets (20-22 anys), Juglar (6-10 anys), Kitchin (40 mesos).

¹⁶⁹ L'historiador Aguirre Rojas diu que aquest temps llarg és un temps geogràfic (1995, p. 21).

¹⁷⁰ Arostegui (1995, p. 42); Pagès (1983, p. 253).

¹⁷¹ Entre les quals, Attali (1985), Aveni (1989), Krzysztof (1990), Le Goff (1991) i Whitrow (1988).

¹⁷² Le Goff (1991, p. 185).

Hi ha dues persones que han reflexionat sobre aquest canvi en la percepció del temps en l'Europa de la història moderna són Cipolla i Landes.¹⁷³ Ambdós autors reflexionen sobre la importància de passar d'un temps desigual a un temps partit en períodes idèntics, en tant canvia la manera de viure i de pensar dels éssers humans, i permet veure la relació entre temps i societat.

Però si hi ha un text bàsic en història sobre la relació entre temps i societat, aquest no és cap altra que "Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial" d'E.P. Thompson.¹⁷⁴ En aquest text es parteix de la idea que entre 1300 i 1650 hi ha uns importants canvis en la percepció del temps a Europa occidental, que permeten el pas d'un treball amb ritmes irregulars (característics d'una economia preindustrial) a un treball on el ritme ha de ser sincronitzat fins el mínim detall (típic del fordisme). En aquest període inicial de la industrialització "s'està produint una difusió general de rellotges en el moment exacte en que la revolució industrial exigia una més gran sincronització del treball".¹⁷⁵ S'ha de tenir present que amb el treball assalariat, el temps es converteix en moneda: el temps no passa sinó que es *gasta*. Així mateix, Thompson mostra les resistències de la gent a treballar i viure sota aquesta pressió del temps mesurat fins l'últim moment. Thompson reflexiona sobre què fan els treballadors quan no treballen: "passen l'estona", i això és perillós, perquè poden pensar, relacionar-se amb altres persones, i no només consumir en les unitats de temps de no-treball.¹⁷⁶

Amb el capitalisme, doncs, es vol estalviar temps, està mal vist "perdre el temps". Hi ha exemples molt

¹⁷³ Cipolla (1967) i Landes (1983).

¹⁷⁴ Thompson (1979).

¹⁷⁵ Thompson (1979, p. 256).

¹⁷⁶ Thompson (1979, p. 290-291).

interessants de com aquest fet de no "perdre temps" fa canviar la quotidianitat. A la Bretanya francesa, la nova política de productivitat agrícola ha reagrupat les parcel·les disperses dels pagesos per tal de disminuir les anades i les vingudes, així com permetre l'ús del material agrícola modern sobre grans superfícies. Aquesta concentració parcel·laria ha destruït les tanques de bardisses, ha tornat el microclima més rigorós en ampliar els efectes del fred, la sequera i el calor, i ha modificat el repartiment de les aigües subterrànies.¹⁷⁷

Per acabar, només citar de nou a Arostegui, qui escriu que "el problema del temps en una teoria de la Historiografia segueix sent, en definitiva, un terreny pràcticament abandonat pels historiadors en el que és, justament, la seva exploració teòrica",¹⁷⁸ i a Lundmark, qui escriu exactament el mateix.¹⁷⁹ Malgrat aquestes queixes, les reflexions empíriques dels treballs històrics sobre com les diverses societats interpreten, utilitzen i viuen el temps són molt interessants, encara que potser sí que estan poc sistematitzades.¹⁸⁰

Per acabar amb aquesta reflexió sobre temps i ciències socials, crec que cal parlar de la demografia, ja que en aquesta disciplina científica es manipulen variables que tenen una certa relació amb el temps: dates, edats, duració, intervals. De la mateixa manera, la demografia té diverses maneres d'aproximar-se i analitzar el temps: anàlisi transversal, longitudinal, i, més recentment, de biografies.¹⁸¹

¹⁷⁷ Chesneaux (1984, p. 143-144).

¹⁷⁸ Arostegui (1995, p. 37).

¹⁷⁹ Lundmark (1993, p. 62).

¹⁸⁰ Entre molts d'altres treballs, i per posar només tres exemples d'autors i èpoques diferents, vegeu Burke (1993, p. 173-197), Febvre (1968), Le Goff (1983).

¹⁸¹ Pressat (1983, p. 87) escriu que "una de les variables essencials en demografia és el temps. Pot tractar-se del temps localitzat amb

Tota persona que es dedica a estudis de població sap que hi ha una eina bàsica per treballar els fenòmens en el temps, que no és cap altre que el diagrama de Lexis, el qual posa en relació el temps del calendari amb l'edat; les línies obliqües de 45° respecte el temps de calendari marquen les línies de vida dels individus, on es poden localitzar tot tipus de fenòmens que el poden afectar.¹⁸²

Que el temps, i sobretot el temps quotidià, és fonamental en demografia no ho discuteix ningú que s'hi dediqui. Però les reflexions del temps des de la demografia són mínimes. Només hi ha un recull de comunicacions i ponències sobre el tema perquè l'*Institut de Démographie* de la *Université Catholique de Louvain* va fer una de les seves reunions anuals (conegudes com *Chaire Quetelet*) sobre temps i demografia. Un dels textos és el de Jacques Véron,¹⁸³ qui tracta dos tipus de temps: el de les poblacions i el de la demografia. Pel que fa al temps de les poblacions, defineix el temps de cada individu (l'edat), els temps de tothom (exemplificat amb la piràmide d'edats), els temps dels individus (que són les "mitjanes": des de l'esperança de vida fins a l'edat mitjana de la primera menstruació), i els temps dels individus i la societat (que són els períodes d'escolarització, els de treball, els de lleure...). Pel que fa al temps de la demografia, Véron tracta del temps de l'observació (amb escales temporals de curt, mitjà i llarg termini),¹⁸⁴ el temps dels mètodes, que ve marcat per la causalitat (si un fenomen en relació a un altre és

ajuda d'un calendari o del temps mesurat d'acord amb la duració transcorreguda a partir d'un succés anterior a la vida d'un individu. La majoria de les estadístiques demogràfiques s'elaboren fent intervenir conjuntament ambdós tipus de mesura del temps, el que constitueix una de les raons de la seva complexitat".

¹⁸² Un dels textos més recents sobre les possibilitats del diagrama de Lexis és el de Vandeschrick (1994), que en les pàgines 283-292 mostra les possibilitats de fer-lo en tres dimensions; per tant, en lloc de tenir superfícies, tenim volums on representar les variables demogràfiques.

¹⁸³ Véron (1994).

¹⁸⁴ Amb algunes explicacions que surten del text de Braudel (1958).

anterior) i la simultaneïtat (que es considerada com un argument de dependència i/o relació), i el temps del futur, ja que quan es fan les projeccions demogràfiques tenen molta importància les inèrcies del passat per a plantejar-se el futur.

En les pàgines anteriors s'ha pogut llegir una aproximació de com s'ha tractat el temps en les ciències socials. Cal recordar que si s'ha fet aquesta recerca bibliogràfica sobre el temps és per la seva relació directa amb la mobilitat, que és el tema central d'aquesta tesi.

Si ens fixem en les definicions que van fer dels conceptes "geografia humana" i "geografia" Peter Gould i Lluís Casassas, podem veure que són idèntiques: Peter Gould escriu que "després de tot, la geografia humana tracta dels éssers humans movent-se (entre altres coses) en l'espai geogràfic".¹⁸⁵ Per Lluís Casassas "la geografia és la ciència que estudia els moviments dels homes sobre la terra al llarg del temps".¹⁸⁶

Com es pot llegir, ambdues definicions són gairebé idèntiques. Tota definició d'una activitat científica, com ara la geografia humana, corre el perill de no encertar la seva comesa; però pel que ara m'interessa reflexionar crec que dir que aquestes definicions de geografia són prou útils.

¿Per què *els moviments dels éssers humans sobre la terra?* Zelinsky, l'any 1971, va exposar un dels pocs esquemes teòrics en població en que donava un esquema evolutiu dels moviments de l'ésser humà sobre la terra que anomena *transició de la mobilitat*.¹⁸⁷

No és aquest el lloc per explicar tot aquest model (per això, vegeu el seu treball de 1971b), i només faré referència a la quarta etapa d'aquesta transició; Zelinsky

¹⁸⁵ Gould (1985, p. 116).

¹⁸⁶ Casassas (1988, p. 43).

¹⁸⁷ Zelinsky (1971b).

la caracteritza per una alta mobilitat residencial, pel gran nombre de les migracions ciutat-ciutat, per una mobilitat quotidiana per raons de treball molt considerable, així com per rebre immigració estrangera. Això hauria de coincidir amb una societat molt industrialitzada o postindustrial on la transició demogràfica ja s'hagi realitzat. Zelinski dóna molta importància a la circulació habitual, ja que és un dels elements típics de les zones urbanitzades i industrials. En aquesta quarta etapa, dins de la qual es pot afirmar que es troba Catalunya, "més persones estan fent viatges més llargs per una gran diversitat de raons més sovint que en qualsevol moment anterior".¹⁸⁸ Totes aquestes idees extretes de l'article de Zelinsky mostren amb claredat alguns dels temes importants que estudia la geografia humana.

Els paràgrafs anteriors ens porten a una segona pregunta: ¿per què els moviments de l'ésser humà al llarg del temps? No ha estat fins la dècada dels anys vuitanta que s'ha tractat amb profunditat el tema del temps en els manuals de geografia humana, essent un exemple clar d'això els manuals de Bailly i Béguin¹⁸⁹ o el de Santos.¹⁹⁰ Això no vol dir, però, que el temps sigui un tema nou en geografia; uns comentaris seran suficients per mostrar aquesta idea, així com veure la relació entre com s'ha utilitzat el temps per part de la geografia i com es pretén utilitzar-lo en aquesta tesi.

II.2.2. *El temps i la geografia humana: el temps cronològic*

II.2.2.1. *La geografia històrica, cultural i regional*

Esquematitzant molt, dins del camp de la geografia històrica tradicional hi ha dues maneres d'enfocar els

¹⁸⁸ Zelinsky (1971b, p. 246).

¹⁸⁹ Bailly i Béguin (1982).

¹⁹⁰ Santos (1990).

estudis: la primera seria la que dóna la visió estàtica d'un lloc en un moment determinat, i que és el que dins de la geografia anglosaxona s'anomenen *cross-sections*; la segona manera pretén estudiar l'evolució i els canvis del paisatge a través del temps amb el que s'anomena, també per la geografia anglosaxona, *vertical themes*. García Ramon identifica la geografia històrica només amb aquesta segona manera d'enfocament: "La geografia històrica podria definir-se simplement com l'anàlisi a través del temps dels canvis de tipus geogràfic-espacial en el paisatge".¹⁹¹

P.H. Randle també identifica la geografia històrica amb només els *vertical themes*:

"una concepció de la geografia, en la que l'element temps està present, ens trasllada des del passat cap al futur -passant pel present-, però sense quedar-se automàticament adherit a ell. ¿Què no podríem dir, doncs, amb relació a la geografia històrica que és per antonomàsia la fase de la geografia que no sols es desenvolupa íntimament al llarg de la coordenada temps, sinó que s'argumenta per ella mateixa sobre la qualitat dinàmica dels processos que estudia?"¹⁹²

L'article de Vilagrasa¹⁹³ explica molt bé tota aquesta temàtica -i problemàtica- dins de l'àmbit anglosaxó. Així, doncs, es pot veure com en la geografia històrica hi pot intervenir el temps, com un element inherent a l'estudi dels processos, si es practica segons els *vertical themes*. En canvi, amb el sistema de les *cross-sections* el temps no intervé per res, només com referència al moment en què la persona que escriu el text s'està referint. Un exemple d'aquest tipus d'estudi estàtic es troba en Dion,¹⁹⁴ on es fa una descripció força detallada i interessant del paisatge agrari francès dels anys anteriors a la Revolució Francesa. Pel segon cas, Vilagrasa dóna com exemple el

¹⁹¹ Garcia Ramon (1985, p. 14).

¹⁹² P.H. Randle (1966, p. 204).

¹⁹³ Vilagrasa (1985).

¹⁹⁴ Dion (1934).

treball de Broek,¹⁹⁵ en el que aquest autor tracta el canvi del paisatge d'una part de Califòrnia a partir de quatre visions estàtiques (*cross-sections*), i d'uns estudis evolutius entre cada un d'aquests moments. P. H. Randle escriu d'aquesta obra que és:

"un estudi sobre el canvi del paisatge, en el que a una descripció del passat geogràfic s'agrega una explicació del determinant socioeconòmic. (...) Aquesta explicació potser sigui solament una altra descripció, és a dir, que sols intenta expressar l'existència d'una sèrie de causes més evidents que altres i de cap manera pretén reconstruir pas a pas un procés en el que intervenen factors que escapen a la seva comesa".¹⁹⁶

Una mostra d'aquesta barreja de *cross-sections* amb *vertical themes* és el llibre de Xavier de Planhol, que té com objectiu principal analitzar "l'organització de l'espai francès en el temps".¹⁹⁷ Aquest llibre com més s'allunya del present, més estàtica és la visió que dona del paisatge i de la societat que l'habita (exemples sobre els gals o els romans); en canvi, es troben exemples clars de com estudiar els *vertical themes* quan tracta què ha suposat el desenvolupament de l'agricultura en l'evolució del paisatge, amb exemples de les transformacions a les vinyes del Llenguadoc, de l'agricultura meridional, o amb els repoblaments de boscos a les Landes de Gascunya.¹⁹⁸ Així

¹⁹⁵ Broek (1932). És discutible, però, incloure a J.O.M. Broek dins del camp de la geografia històrica estricta. Mentre que Claval (1987, p. 279) inclou Broek dins d'aquest camp, altres autors l'inclouen dins de la geografia cultural; sens dubte, el seu llibre de 1967 cau més dins de la geografia cultural que no pas dins de la geografia històrica. Així mateix, J.B. Hoyt (1973, p. 286), cita el llibre de J.O.M. Broek i J.W. Webb (1968) com un dels millors llibres de geografia cultural.

¹⁹⁶ Randle (1966, p. 80-81).

¹⁹⁷ Planhol (1988, p. 9).

¹⁹⁸ Planhol (1988, p. 394-415). Alfredo Floristán té un treball que tracta aquest tema, i en el que es pot veure molt bé com ha canviat el paisatge d'aquesta regió en el període que va de 1826 fins el 1939 (anys pels quals es disposa de la informació del cadastre). Els anys de les grans transformacions paisatgístiques van ser entre 1857 i 1880 (vegeu Floristán, 1951).

mateix, hi ha un altre punt en el llibre de Planhol on es veu l'estudi dels processos, i és el de la urbanització de França,¹⁹⁹ destacant-se tres grans períodes: 1) l'elaboració en la baixa edat mitjana d'una xarxa de ciutats petites que asseguraven a la quasi totalitat de l'espai rural un accés satisfactori als mercats urbans; 2) l'acabament de la xarxa urbana en els segles XVI i XVII amb la creació de ports, viles frontereres fortificades i de "ciutats pel rei" des d'on controlar el territori i fer veure la importància de la monarquia, com per exemple Versalles; 3) els segles XIX i XX, amb el desenvolupament de les viles industrials i de les viles turístiques de temporada.

En aquest mateix llibre de Planhol hi ha un capítol redactat per Paul Claval, en el que escriu la geografia històrica de França des de meitat del segle XIX fins els anys recents. En aquest capítol, Claval relata amb vividesa els recents i ràpids canvis i transformacions dels paisatges rurals (desaparició progressiva dels *bocage*, concentracions parcel·làries, especialitzacions regionals) i dels paisatges urbans (de l'urbanisme derivat de Hausmann als *grands ensembles*).

També el llibre citat de Randle mostra una barreja de *cross-sections* amb *vertical themes* quan fa una reconstrucció esquemàtica de l'evolució de l'ocupació i dels canvis de l'ús del sòl de la Pampa argentina, mostrant la situació en uns moments determinats (els anys 1500, 1810, 1869, 1914, 1947 i 1960) i els canvis que han succeït entre aquests moments.²⁰⁰

Un exemple de geografia històrica anglosaxona en el que es veu l'ús dels *vertical themes* és el de Grigg,²⁰¹ on s'expliquen els canvis en la distribució de la renda gràcies a la introducció i expansió de nous mètodes

¹⁹⁹ Planhol (1988, p. 431-436).

²⁰⁰ Randle (1966, p. 117-139).

²⁰¹ Grigg (1962).

agrícoles, a l'homogeneïtzació de la producció (en lloc de diversitats i especialitzacions regionals), a l'augment de la superfície de conreu i la disminució de les pastures naturals..., és a dir, es veu el procés del canvi amb el pas del temps.

Per Carl Sauer (i els seus seguidors en la geografia cultural) la unió dels elements físics i humans del paisatge formen el complex cultural que actua de motor d'uns paisatges que estan en evolució constant:

"La geografia cultural s'interessa (...) per les obres humanes que s'inscriuen en la superfície terrestre i l'imprimeixen una expressió característica (...). Considera els nous paisatges creats per les obres humanes com modificadores en major o menor grau dels paisatges naturals i estima que el grau de la seva deformació constitueix la veritable mesura del poder de les societats humanes. (...) El desenvolupament de la geografia cultural procedeix necessàriament de la reconstrucció de les successives cultures d'un àrea, començant per l'originària i continuant fins el present".²⁰²

En el llibre editat per John Leighly de textos de Carl Sauer,²⁰³ hi ha diversos articles on aquesta evolució del paisatge al llarg del temps es veu reflectida. En el seu clàssic treball de 1925, *The morphology of landscape*, Sauer escriu que

"El paisatge cultural està creat per un paisatge natural en mans d'un grup cultural. La cultura és l'agent, l'àrea natural és el medi, el paisatge cultural és el resultat. Sota la influència d'una certa cultura, ella mateixa canviant al llarg del temps, el paisatge aguanta el desenvolupament, passant per fases, i probablement arribant a la fi del seu cicle de desenvolupament".²⁰⁴

En un altre treball reproduït en el mateix volum de Leighly, Sauer escriu que:

"Les tres qüestions més importants en geografia històrica són: (1) ¿Quin era el caràcter físic del

²⁰² Sauer (1931) a Gómez Mendoza et alii (1982, p. 352-353).

²⁰³ Leighly (1963).

²⁰⁴ Sauer (1925) a Leighly (1963, p. 343).

país, especialment pel que fa referència a la vegetació, abans de la intrusió de l'home? (2) ¿On estaven i com eren els nuclis dels assentaments establerts, i quin era el caràcter d'aquesta economia de frontera? (3) ¿Quines successions d'assentaments i usos del sòl han tingut lloc?".²⁰⁵

Aquesta cita surt d'un treball sobre geografia històrica i la frontera de l'oest, on Sauer tracta els tres "paisatges" principals que s'han donat en aquest territori americà: el "natural", és a dir, el que hi havia abans de l'ésser humà; el paisatge indi; i els paisatges de la colonització espanyola ('ranchos' i missions principalment) i americana (*sic!*), que són els creats per suecs-finlandesos i escocesos-irlandesos.

Broek també fa referència a la importància del temps en els estudis geogràfics:

"Sigui quina sigui la classe de lloc, hem de tenir sempre present la seva ubicació en el temps, així com la seva situació en l'espai. Un lloc no es pot comprendre només observant l'acció interna de les forces presents. Conèixer el llegat del passat i palpar la contínua mutació són les dues qualitats essencials en la ment del geògraf".²⁰⁶

"Encara que sovint s'assevera que la geografia tracta del present, hem d'examinar els processos que es desenvolupen a través del temps, per comprendre aquest 'present'".²⁰⁷

"(...) la geografia assaja en la complexa realitat de diagrames localitzats i acumulats en la gran varietat històrica de l'home i en la diversitat de teatres terrenals. Les distribucions geogràfiques no estan simplement determinades per col.locacions en un sistema funcional, com la posició de joies en un rellotge. Són també, i principalment, el resultat de processos històrics".²⁰⁸

Com es pot llegir a partir de les cites escollides de Sauer i Broek, el temps cronològic és un aspecte que es té sempre present a l'hora d'interpretar un paisatge. A mida

²⁰⁵ Sauer (1930) a Leighly (1963, p. 45).

²⁰⁶ Broek (1967, p. 9).

²⁰⁷ Broek (1967, p. 21).

²⁰⁸ Broek (1967, p. 105).

que el temps passa, els canvis en la manera d'explotar el medi per part dels éssers humans es veuen reflectits en el paisatge. Això és veu en el treball de Parsons,²⁰⁹ del que es pot deduir que el canvi cultural que va representar l'exterminació de la població guanche i la seva substitució per població espanyola va significar també, entre d'altres coses, la destrucció i la quasi desaparició dels boscos autòctons de les Illes Canàries, ja que pels guanches aquests boscos no representaven una matèria primera d'ús quotidià. El mateix Parsons escriu que en el temps de la conquesta, els guanches havien abandonat la construcció d'embarcacions. El procés de colonització espanyola, en canvi, va suposar l'explotació d'aquests boscos (llenya per cremar, fusta per a la construcció).

Si la geografia regional possibilista té alguns conceptes claus, un d'aquests seria el de *paysage*.²¹⁰ Les monografies regionals derivades de l'empremta de Vidal de la Blache també reflecteixen el pas del temps en parlar dels canvis ocorreguts en aquests paisatges estudiats fins arribar al present. Un exemple breu i clar d'això es pot trobar en Pierre Gourou:²¹¹

"La Tavoliere delle Puglie (...) és un altioplà calcari coberta per un sòl fèrtil. L'estudi de las fotografies aèries sembla demostrar que aquest territori fou conreat en l'Antiguitat per explotacions que l'havien fragmentat en explotacions irregulars. El règim espanyol va acabar de fragmentar el país en una pastura per a les ovelles; els límits dels camps van desaparèixer; i les valls incultes es van convertir en focus de malària. Aquesta era la pastura d'hivern; la pastura d'estiu se situava en les muntanyes d'Abruzzo-Molise. Pastura obligatòria; transhumància obligatòria amb totes les seves servituds de pas. Fi del règim dels Borbons i establiment del regne d'Itàlia: la llei de 1865 va abolir el privilegi de pastura i va

²⁰⁹ Parsons (1985).

²¹⁰ Uns altres podrien ser els de *circulation, milieu i genre de vie*. Vegeu Buttimer (1980).

²¹¹ Gourou (1981).